

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ
У ПИТАННЯХ ТА ВІДПОВІДЯХ
(ДОПОМОГА ПРИ ПІДГОТОВЦІ
ДО ЗАЛІКУ ТА ЕКЗАМЕНУ)**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ОДЕСА-2015

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № ____ від « ____ » червня 2014 року)

Рецензенти:

Калянов Дмитро Петрович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального
та адміністративного права
Одеського національного
морського університету;

Пашенко Олександр Миколайович

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-правових
дисциплін Одеського державного
університету внутрішніх справ

Екзамен з екологічного права у питаннях та відповідях: навчальний
посібник / За заг. ред. І.А.Середницької – Одеса, ОДУВС, 2014. - 96 с.

Навчальний посібник містить тезисний виклад відповіді при складанні
екзамену з екологічного права. Матеріал може бути використаний курсантами
та слухачами при підготовці до іспиту з екологічного права.

© Одеський державний університет внутрішніх
справ, 2014

ЗМІСТ

Вступ	5
Екзаменаційні питання.....	6
Відповіді на питання.....	8
Основні нормативні акти.....	72
Література	85
Інформаційні ресурси.....	92

ВСТУП

«Екологічне право України» – фундаментальна навчальна дисципліна, опанування якої є важливою складовою освіти студентів вищих навчальних закладів, що набуває особливого значення в період становлення, розвитку та зміцнення державності, прискорення реформування екологічних правовідносин в Україні та суттєвого оновлення правового підґрунтя регламентації екологічних відносин. Це сприятиме становленню сучасного правника як фахівця, який в умовах складних відносин між державою, органами місцевого самоврядування, фізичними і юридичними особами з приводу приналежності, використання, відтворення природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища може забезпечити режим законності щодо сталого розвитку, додержання прав та інтересів відповідних суб'єктів.

Під час вивчення цієї навчальної дисципліни курсанти (слухачі) мають оволодіти необхідними теоретичними положеннями, засвоїти сутність еколого-правових категорій, зміст еколого-правових інститутів, з'ясувати конкретний зміст норм екологічного права, а також набути навичок самостійної роботи з нормативно-правовими актами у галузі екологічного права, навчитися тлумачити їх та правильно застосовувати при вирішенні конкретних справ.

Навчальна дисципліна «Екологічне право України» передбачає вивчення кола основних питань про предмет, метод і систему екологічного права, його принципи, джерела; об'єкти та суб'єкти, правові основи екологічного управління, екологічні права та обов'язки громадян; право власності на природні ресурси; загальні положення про право природокористування, правове забезпечення екологічної безпеки, економічного механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища; формування і функціонування екологічної мережі, екологічні спори; правове регулювання використання та охорони земель, вод, надр, рослинного та тваринного світу, атмосферного повітря, курортних, лікувально-оздоровчих та рекреаційних територій і зон; поводження з відходами; правовий режим надзвичайних екологічних ситуацій; правове забезпечення використання та охорони природних ресурсів виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України; міжнародне екологічне право та міжнародне співробітництво в галузі охорони довкілля, а також засвоєння таких підгалузей права, як: водне, гірниче, лісове, фауністичне, атмосферне тощо.

Тому основною метою даного навчального посібника є надання стислої відповіді з питань, що виносяться на екзамен з навчальної дисципліни «Екологічне право України» для полегшення підготовки перемінного складу вищого навчального закладу до такого підсумкового контролю.

З огляду на поставлену мету можна сформулювати такі завдання, на досягнення яких спрямована навчально-пізнавальна діяльність осіб, що знайдуть можливість ознайомитись з даним напрацюванням:

1) навчально-виховного характеру:

- надати можливість читачам засвоїти основні знання щодо понятійно-категоріального апарату у сфері екологічного права;
- сформувати у читачів уміння й навички стосовно складання окремих застосування таких знань;

2) науково-пізнавального характеру:

- визначити місце визначених правових категорій у професійній діяльності юриста;
- надати загальну та спеціальну характеристику правовим інститутам екологічного права;
- провести формально-юридичний аналіз екологічних правовідносин.

3) методологічно-практичного характеру:

- позначити найбільш вживані нормативно-правові норми у правовому врегулюванні екологічних правовідносин;
- узагальнити й систематизувати поняття в означеній сфері у найбільш раціональніший спосіб;
- надати перелік рекомендованої літератури.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ЗАЛІКУ ТА ІСПИТУ

1. Поняття екологічного права як галузі права. Система екологічного права.
2. Поняття та класифікація основних принципів екологічного права.
3. Загальна характеристика та класифікація джерел екологічного права.
4. Поняття права власності на природні ресурси. Зміст права власності на природні ресурси.
5. Загальна характеристика державної власності на природні ресурси.
6. Загальна характеристика комунальної власності на природні ресурси.
7. Загальна характеристика приватної власності на природні ресурси.
8. Суб'єкти та об'єкти права власності на природні ресурси.
9. Підстави виникнення права власності на природні ресурси.
10. Підстави припинення права власності на природні ресурси.
11. Поняття права природокористування. Види права природокористування.
12. Поняття, ознаки та цілі управління в галузі хорони НПС.
13. Органи загального управління в галузі охорони НПС.
14. Органи спеціального управління в галузі використання та охорони НПС.
15. Екологічне планування.
16. Екологічний моніторинг.
17. Інформаційне забезпечення в сфері екології.
18. Поняття екологічної паспортизації.
19. Державні кадастри природних ресурсів.
20. Екологічне лімітування як функція екологічного управління.
21. Екологічне ліцензування.
22. Екологічна експертиза як функції екологічного управління.
23. Екологічна стандартизація.
24. Нормування в сфері екології.
25. Екологічний аудит.
26. Екологічний контроль.
27. Поняття юридичної відповідальності в галузі екології.
28. Функції юридичної відповідальності в галузі екології.
29. Поняття та види екологічних правопорушень.
30. Склад екологічних правопорушень.
31. Кримінальна відповідальність в галузі екології.
32. Адміністративна відповідальність в галузі екології.
33. Цивільна відповідальність в галузі екології.
34. Дисциплінарна відповідальність в галузі екології.
35. Поняття екологічної безпеки та її ознаки.
36. Правове забезпечення екологічної безпеки при поводженні з небезпечними хімічними речовинами.
37. Правове забезпечення радіоекологічної безпеки.
38. Правове забезпечення біологічної безпеки.
39. Правове забезпечення генетичної безпеки.
40. Поняття надзвичайної екологічної ситуації. Основні принципи регулювання правового режиму в зоні надзвичайної екологічної ситуації.

41. Підстави оголошення території зоною надзвичайної екологічної ситуації.
42. Правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації.
43. Поняття надзвичайного стану. Умови введення надзвичайного стану.
44. Загальна характеристика природно-заповідного фонду України.
45. Загальна характеристика природних територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.

ВІДПОВІДІ НА ПИТАННЯ З ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

1. Поняття екологічного права як галузі права. Система екологічного права

Як галузь права, *екологічне право* – система норм права, що регулюють порядок раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, встановлюють гарантії забезпечення реалізації права людини на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище. Особливість екологічного права як галузі права полягає в тому, що воно для врегулювання відносин, які складаються в галузі раціонального використання та охорони НПС запозичує правові норми із інших галузях права.

Для регулювання відносин, пов'язаних з управлінням в сфері екології, визначенням порядку надання дозволів на спеціальне використання об'єктів НПС – запозичуються норми та методи правового регулювання, притаманні адміністративному праву (насамперед, імперативні методи правового впливу на відповідних суб'єктів). Навпаки, якщо мова йде про відносини, пов'язані із власністю на об'єкти НПС – використовуються норми та диспозитивні методи, запозичені в цивільному праві.

Як галузь права, екологічне право включає в себе три підгалузі:

- природо користування;
- природоохоронне право;
- право екологічної безпеки.

Як самостійна галузь права екологічне право має свій *предмет*, який можна визначити як сукупність екологічних правовідносин, що виникають у галузі раціонального використання та відтворення природних ресурсів, забезпечення безпечного для життя та здоров'я людини НПС.

З огляду на опосередковані в праві інтереси та потреби людини і громадянина в сфері взаємодії суспільства і природи, предмет сучасного екологічного права утворюють відносини щодо:

- власності на природні об'єкти і ресурси;
- природокористування;
- охорони об'єктів НПС від різних форм деградації та негативних впливів;
- захисту екологічних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Екологічні правовідносини, які складають предмет екологічного права мають свої особливості. До таких *особливостей* необхідно віднести:

- наявність особливих об'єктів правового регулювання;
- базування таких правовідносин на природничому праві людини на безпечно для життя і здоров'я НПС;
- орієнтація на збереження і охорону НПС.

Як *учбова дисципліна*, екологічне право має свою внутрішню структуру, яка органічно поєднує загальну та особливу частини.

Загальна частина вивчає передумови виникнення екологічного права, його поняття, предмет, систему, методи, коло суб'єктів, їх права та обов'язки, основні питання, пов'язані з управлінням в сфері природокористування, порядок реалізації правомочностей власників природних об'єктів та природокористувачів, основні моменти, пов'язані із юридичною відповідальністю в сфері природокористування.

Особлива частина охоплює правові норми, які визначають порядок раціонального використання, відтворення та охорони окремих об'єктів НПС.

Екологічне право як навчальна дисципліна тісно пов'язана з іншими правовими науками. Ця обставина вимагає при вивченні курсу відповідних знань з конституційного, адміністративного, цивільного, господарського, кримінального та інших галузей права.

Об'єктом екологічного права є навколишнє природне середовище як сукупність природних умов і процесів, які забезпечують існування людства на нашій планеті, природні ресурси, ландшафти (як природні так і антропогенні, тобто створені або змінені людиною), екосистеми (сукупність рослин, тварин, мікроорганізмів на певній ділянці, яка характеризується стабільністю і чітко функціонуючим внутрішнім кругообігом речовин), життя і здоров'я громадян.

2. Поняття та класифікація основних принципів екологічного права

Під *принципами* екологічного права необхідно розуміти виражені в його нормах основоположні засади, положення, риси, згідно з якими здійснюється регулювання екологічних відносин.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про охорону НПС», основними принципами охорони навколишнього природного середовища є:

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;
- гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;
- запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

- збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;
- науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;
- обов'язковість екологічної експертизи;
- гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;
- науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;
- безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;
- стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної зміни територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;
- поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища;
- вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

3. Загальна характеристика та класифікація джерел екологічного права

Джерела екологічного права - нормативні акти, що містять еколого-правові норми, призначені для регулювання екологічних правовідносин.

Законом прямої дії та найвищої юридичної сили є *Конституція України*.

Наступними важливими законами, які регулюють екологічні правовідносини є:

«Про охорону навколишнього природного середовища», у якому визначено, що охорона НПС, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини є невід'ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку України.

«Про природно-заповідний фонд України», який визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів;

«Про охорону атмосферного повітря», який спрямований на збереження та відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки та запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище;

«Про екологічну експертизу», який визначає порядок проведення в Україні екологічної експертизи як виду науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища;

«Про рослинний світ», який регулює суспільні відносини у сфері охорони, використання та відтворення дикорослих та інших несільськогосподарського призначення судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, їх угруповань і місцезростань;

«Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2000 р., який визначає правові, економічні та організаційні засади діяльності юридичних і фізичних осіб у галузі мисливського господарства та полювання, забезпечує рівні права усім користувачам мисливських угідь у взаємовідносинах з органами державної влади щодо ведення мисливського господарства, організації охорони, використання та відтворення тваринного світу;

«Про тваринний світ», який регулює відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, об'єкти якого перебувають у стані природної волі, у напіввільних умовах чи в неволі, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;

«Про Червону книгу України», який регулює відносини, пов'язані з веденням Червоної книги України, охороною, використанням та відтворенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України.

«Про охорону земель», який визначає правові, економічні та соціальні основи охорони земель з метою забезпечення їх раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, інших корисних властивостей землі, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорони довкілля;

«Про екологічний аудит», який визначає системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

«Про екологічну мережу України», який регулює суспільні відносини у сфері формування, збереження та раціонального, невиснажливого використання екомережі як однієї з найважливіших передумов забезпечення сталого, екологічно збалансованого розвитку України, охорони навколишнього природного середовища, задоволення сучасних та перспективних економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства;

В окрему групу джерела екологічного права необхідно виділити галузеві кодекси:

Лісовий кодекс України;

Кодекс України про надра;

Водний кодекс України;

Земельний кодекс України.

4. Поняття права власності на природні ресурси. Зміст права власності на природні ресурси

Поняття права власності щодо природних ресурсів можна розглядати в об'єктивному та суб'єктивному значенні.

В об'єктивному значенні право власності на об'єкти НПС - це сукупність правових норм та інших правових засобів, що закріплюють та охороняють відносини власності щодо природних ресурсів (землі, надр, вод, лісів, рослинного та тваринного світу, об'єктів природно-заповідного фонду), і які забезпечують можливість реалізації суб'єктом правомочностей власника.

У суб'єктивному значенні право власності на природні ресурси – це сукупність повноважень відповідних суб'єктів (державних органів, юридичних та фізичних осіб) щодо володіння, користування та розпорядження належними їм природними ресурсами.

Суб'єктивне право власності виникає у зв'язку з передачею чи придбанням у власність природних ресурсів. Воно підтверджується, як правило, державними актами на право власності чи цивільно-правовими угодами на придбання (купівлю, продаж, дарування, обмін тощо).

В Україні власність щодо об'єктів НПС виступає в таких формах:

- *державна;*
- *комунальна;*
- *приватна.*

Загальна характеристика державної власності на природні ресурси.

Зміст державної форми власності проявляється в ст. 13 Конституції України, відповідно до якої власником природних ресурсів, які знаходяться в межах України є народ України.

Право державної власності - це сукупність правових норм, що закріплюють та охороняють належність природних ресурсів народу України в особі обраного ним представницького органу влади, а також інших уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 39 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» лише в державній власності можуть перебувати такі природні ресурси:

- територіальні та внутрішні морські води;
- природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- атмосферне повітря;
- підземні води;
- поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- лісові ресурси державного значення;
- природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- дикі тварини, які перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, інші об'єкти тваринного світу, на які поширюється дія Закону України «Про тваринний світ» і які перебувають у державній власності, а також об'єкти тваринного світу, що у встановленому законодавством порядку набуті в комунальну або приватну власність і визнані об'єктами загальнодержавного значення.
- корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

5. Загальна характеристика комунальної власності на природні ресурси

Право комунальної власності на природні ресурси, яке можна визначити як сукупність правових норм, що встановлюють правові підстави виникнення повноважень щодо володіння, користування та розпорядження природними об'єктами у територіальних громадах в особі органів місцевого самоврядування.

Територіальна громада - це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, які є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів декількох сіл, які мають єдиний адміністративний центр. Свої повноваження територіальна громада може здійснювати як безпосередньо, наприклад, шляхом проведення місцевих референдумів, так і через свої органи місцевого самоврядування. Тому суб'єктами права комунальної власності є територіальні громади сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і в особі їх представницьких органів - відповідних місцевих рад.

У комунальній власності перебувають:

- усі землі та ліси в межах населених пунктів, крім земель та лісів, що перебувають у державній або приватній власності;
- земельні ділянки за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти комунальної власності;

- інші ліси, набуті або віднесені до об'єктів комунальної власності у встановленому законом порядку;
- дикі тварини, а також інші об'єкти тваринного світу, які утримуються (зберігаються) підприємствами, установами та організаціями комунальної форми власності, є також об'єктом права комунальної власності;
- об'єкти природно-заповідного фонду
- корисні копалини та водні об'єкти місцевого значення.

До земель комунальної власності належать:

- землі загального користування населених пунктів (площі, вулиці, проїзди, шляхи, набережні, пляжі, парки, сквери, бульвари, цвинтарі, місця знешкодження та утилізації відходів та т. п.),
- землі під залізницями, автомобільними дорогами, об'єктами повітряного та трубопровідного транспорту,
- земельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, та ін.

Цей перелік не є вичерпним, можливі й інші підстави, передбачені законом.

Територіальні громади набувають природні ресурси в комунальну власність у разі:

- передачі їм державної власності;
- примусового відчуження у приватних власників з мотивів суспільної необхідності або для суспільних потреб;
- прийняття спадщини;
- придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами
- перехід безхазяйного природного об'єкта;
- безоплатна передача природних ресурсів, які перебували у державній власності.

6. Загальна характеристика приватної власності на природні ресурси

Особливою формою власності на природні ресурси є право приватної власності. *Право приватної власності*, в контексті екології, являє собою правовий інститут, що закріплює індивідуальну належність природних об'єктів фізичним або юридичним особам.

Як вже було зазначено, коло природних об'єктів, які можуть знаходитись у приватній власності невелике. Найпоширенішим об'єктом приватної власності в Україні є, безперечно, земля.

Землі приватної власності громадян — це ділянки для:

- ведення селянського (фермерського) господарства;

- ведення особистого підсобного господарства;
- будівництва та обслуговування жилого будинку і господарських будівель (присадибна ділянка);
- садівництва;
- дачного і гаражного будівництва.

Враховуючи загальнонародні інтереси та обмеженість розмірів земельних ресурсів кордонами території України законодавець встановив певні розміри земельних ділянок, що можуть перебувати у приватній власності громадян.

Для ведення селянського (фермерського) господарства у приватну власність можуть передаватись безоплатно земельні ділянки, розмір яких не повинен перевищувати 50 га сільськогосподарських угідь і 100 га усіх земель. Конкретні розміри земельних ділянок для передачі у приватну власність визначають сільські, селищні, міські, районні ради народних депутатів в межах визначених норм з врахуванням регіональних особливостей, спеціалізації та можливостей щодо обробітку наданих земель переважно членами селянського (фермерського) господарства.

В окремих випадках громадяни можуть мати у власності земельні ділянки понад площу, що передається їм безоплатно. Відповідно до Земельного кодексу вони можуть придбати у місцевих рад народних депутатів земельні ділянки понад 50 га за відповідну плату.

Відповідно до земельного та приватизаційного законодавства громадяни України мають право одержати у власність земельні ділянки таких розмірів: не більше 2,0 га — для ведення особистого підсобного господарства в межах населених пунктів; не більше 0,25 га у сільських населених пунктах та 0,15 га у селищах міського типу для будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка); для членів колективних сільськогосподарських підприємств і працівників радгоспів присадибна ділянка може бути розміром не більше 0,25 га, у містах — 0,1 га.

Розмір земельних ділянок для індивідуального дачного будівництва не повинен перевищувати 0,1 га, будівництва індивідуальних гаражів — 0,01 га, для ведення садівництва — 0,12 га.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про тваринний світ» право приватної власності на об'єкти тваринного світу може виникати в зв'язку із вилученням об'єктів тваринного світу із стану природної волі, розведенням (отриманням) у напіввільних умовах чи в неволі або набуттям іншим не забороненим законом шляхом.

Законність набуття у приватну власність об'єктів тваринного світу (крім добутих у порядку загального використання) повинна бути підтверджена відповідними документами, що засвідчують законність вилучення цих об'єктів з природного середовища, ввезення в Україну з інших країн, факту купівлі, обміну, отримання у спадок тощо, які видаються в установленому законодавством порядку.

Відповідно до ч.2 ст. 4 Закону України «Про природно-заповідний фонд», регіональні ландшафтні парки, зони — буферна, антропогенних ландшафтів, регульованого заповідного режиму біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, включені до складу, але не надані національним природним паркам, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть перебувати як у власності Українського народу, так і в інших формах власності, передбачених законодавством України.

7. Суб'єкти та об'єкти права власності на природні ресурси

Суб'єктом права державної власності на природні ресурси України є народ України, який відповідно до ст. 4 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» має право на володіння, використання і розпорядження природними багатствами республіки.

Від імені народу України право власності на природні ресурси, розпорядження ними здійснює Верховна Рада України, місцеві ради народних депутатів — обласні, районні, міські, сільські і селищні.

Верховна Рада України визначає основні напрямки державної політики:

- у галузі охорони навколишнього природного середовища,
- у галузі використання, захисту та відтворення природних об'єктів (землі, лісів і т. ін.),
- здійснює законодавче регулювання всіх природоресурсових відносин, в т.ч. земельних, лісових, водних та ін.,
- затверджує державні екологічні програми, визначає повноваження рад народних депутатів, порядок організації та діяльність органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, встановлює правовий режим зон надзвичайної екологічної ситуації, статус потерпілих громадян та оголошує такі зони на території республіки.

Суб'єктами комунальної власності є адміністративно-територіальні одиниці в особі відповідних рад народних депутатів. До їх повноважень відноситься:

- забезпечення реалізації екологічної політики України, екологічних прав громадян;
- затвердження проектів забудови населених пунктів з урахуванням екологічних вимог;
- надання згоди на розміщення на своїй території підприємств, установ, організацій;
- передача земельних ділянок у власність, видача дозволів на спеціальне відособлене використання природних ресурсів місцевого значення та припинення права користування ними; затвердження місцевих екологічних програм;

- організація вивчення стану навколишнього природного середовища, контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням природних ресурсів;
- організація, в разі необхідності проведення екологічної експертизи; забезпечення інформування населення про стан навколишнього природного середовища;
- організація роботи з приводу ліквідації екологічних наслідків аварій, здійснюють контроль за додержанням екологічного законодавства, земельно-кадастрової документації; справляння плати за використання і користування природними ресурсами.

Коло суб'єктів права власності на природні ресурси доповнюють трудові колективи колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, садівницьких товариств, сільськогосподарських акціонерних товариств, у тому числі створених на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств.

Розпорядження колективною власністю здійснюється за рішенням загальних зборів колективу співвласників.

Внаслідок законодавчого встановлення права приватної власності на природні ресурси (зокрема на землю, об'єкти тваринного світу) суб'єктами права власності на них визнаються громадяни України, які:

- ведуть селянське (фермерське) господарство;
- особисте підсобне господарство;
- будівництво та обслуговування жилого будинку і господарських будівель;
- займаються садівництвом;
- є власниками дач і гаражів, власниками диких тварин, набутих дозволенним законодавством шляхом, що повинно бути підтверджено відповідними документами.

Всі природні ресурси як *об'єкти* права власності за загальноприйнятою схемою характеризуються сукупністю притаманних їм внутрішніх властивостей:

- властивості природного об'єкта — типові для даного об'єкта ознаки (наприклад: родючість ґрунтів земель сільськогосподарського призначення, продуктивність лісових насаджень і їх корисні властивості та ін.);
- стан природних об'єктів чи ресурсів — зміни, які виникли в них в результаті природних процесів чи господарської діяльності (наприклад, зміна родючості ґрунтів внаслідок розвитку вітрової та водної ерозії, заболочення і засолення земель; руйнування берегів, дамб в результаті шкідливої дії вод; забруднення і засмічення вод внаслідок втрат мастила, хімічних, нафтових речовин; зсуви гірських порід);
- природні процеси, що відбуваються в даному природному об'єкті (наприклад, втрата гумусу, погіршення структури ґрунту, пошкодження насаджень кореневою губкою і т. ін.).

Крім того, природні об'єкти характеризуються їх екологічними зв'язками з іншими природними об'єктами та екологічною системою в цілому.

Залежно від форм власності природні ресурси класифікуються на:

- природні ресурси державної власності;
- природні ресурси колективної власності;
- природні ресурси приватної власності.

За видовою ознакою об'єкти власності на природні ресурси об'єднані в фонди— земельний, водний, лісовий і т.д. Але залежно від сукупності якісних характеристик природних об'єктів, що входять до складу кожного окремого фонду, існує внутрішня класифікація всередині кожного фонду.

Землі державної власності відповідно до цільового призначення поділяються на:

- землі сільськогосподарського призначення; землі, надані для потреб сільського господарства;
- землі населених пунктів (міст, селищ міського типу і сільських населених пунктів);
- землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення;
- землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення;
- землі лісового фонду — вкриті лісовою рослинністю чи які тільки підлягають залісенню, зайняті спорудами лісового господарства, його сільськогосподарськими угіддями, болотами і водоймами в межах земельних ділянок лісового фонду;
- землі водного фонду — зайняті морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водоймами, а також островами, прибережними смугами, гідротехнічними та іншими водогосподарськими спорудами;
- землі запасу — не передані у власність, що перебувають у віданні сільських, селищних, районних та інших рад народних депутатів і призначаються для передачі у власність або надання у користування.

Водні об'єкти державної власності — це:

- поверхневі води: природні водойми (озера), водотоки (річки), штучні водойми (водосховища, ставки) і канали, що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки;
- підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання;
- внутрішні морські води та територіальне море.

Поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області, а також підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого постачання, є водними об'єктами місцевого значення.

Лісові об'єкти державної власності — це лісові ресурси державного значення від рубок головного користування і живиця.

8. Підстави виникнення права власності на природні ресурси

За загальними правилами право власності набувається на підставі придбання відповідних об'єктів за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами.

Підставою виникнення права власності на природний об'єкт може бути й рішення органу влади про передачу відповідного об'єкта у власність.

Окрім того, законодавством можуть передбачатися особливості набуття права власності на окремі природні ресурси.

Громадяни набувають право власності на землю, окрім як за цивільно-правовими угодами, також:

- на підставі безоплатної передачі із земель державної та комунальної власності;
- приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування;
- прийняття спадщини;
- виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю) (частина 1 статті 81).

Комунальна власність на землю виникає в разі:

- передачі територіальним громадам земель державної власності; примусового відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- прийняття спадщини; за цивільними угодами та виникнення інших підстав, передбачених законом (частина 4 статті 83 Земельного кодексу України).

Держава набуває права власності на землю у разі:

- відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- придбання за цивільно-правовими угодами;
- прийняття спадщини; передачі у власність держави земельних ділянок комунальної власності територіальними громадами;
- конфіскації земельної ділянки.

9. Підстави припинення права власності на природні ресурси

Припинення права власності на природні об'єкти може відбуватися за різних підстав, передбачених законодавством:

- припинення існування об'єкта права власності (втрата, загибель); припинення існування суб'єкта права власності (у разі втрати громадянства України, смерті фізичної особи, а також при реорганізації або ліквідації юридичної особи);
- добровільна відмова (купівля-продаж, дарування); примусове відчуження у власника природного об'єкта всупереч його волі на підставах, зазначених у законі (вилучення природного об'єкта, що утримується нераціонально або засобами, що призводять до його знищення);

- звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора; відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- конфіскацію за рішенням суду; використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;
- не усунення допущених порушень законодавства (забруднення земель радіоактивними та хімічними речовинами, відходами, стічними водами тощо, а також використання земель способами, які завдають шкоди здоров'ю населення) у терміни, встановлені вказівками спеціально уповноважених органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів тощо.

Окрім вищезазначеного, право приватної власності на об'єкти тваринного світу може припинятися також у разі:

- жорстокого поводження з дикими тваринами;
- встановлення законодавчими актами заборони щодо перебування у приватній власності окремих об'єктів тваринного світу.

У цих випадках право приватної власності на об'єкти тваринного світу може бути припинено в судовому порядку за позовами органів контролю в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу або прокурора.

10. Поняття права природокористування. Види права природокористування

На сучасному етапі розвитку екологічного права, інститут права природокористування займає одне з центральних місць у його структурі і розглядається в двох аспектах: об'єктивному та суб'єктивному значенні.

Об'єктивне право природокористування – сукупність екологічних норм, які визначають підстави виникнення, зміни та припинення права природокористування, встановлюють комплекс прав та обов'язків природокористувачів, формують юридичні засоби захисту прав та інтересів суб'єктів природокористування.

У суб'єктивному значенні право природокористування – сукупність прав та обов'язків суб'єктів природокористування, які забезпечують можливість вилучати корисні властивості з природних об'єктів, вчиняти дії, спрямовані на відтворення природних ресурсів, захист порушених суб'єктивних прав природокористування.

До основних принципів права природокористування необхідно віднести наступні:

- платність спеціального та безплатність загального природокористування;
- використання природних ресурсів лише за їх цільовим призначенням;
- комплексність дій по використанню та охороні природних ресурсів;
- обов'язковість відшкодування шкоди, завданої природним ресурсам;
- множинність правових форм природокористування;
- стабільність права природокористування;
- стимулювання ефективного природокористування;

- лімітування природокористування;
- пріоритетність забезпечення екологічної безпеки природокористування.

В залежності від об'єкта НПС, який використовується, право природокористування поділяється на:

- землекористування;
- користування надрами;
- водокористування;
- користування атмосферним повітрям;
- лісокористування;
- користування тваринним світом тощо.

Кожний із цих зазначених видів природокористування в свою чергу може мати свою внутрішню структуру. Наприклад, якщо мова йде про землекористування, то в залежності від призначення землі, видами землекористування може бути використання земель сільськогосподарського призначення, використання земель лісового, водного фонду тощо.

В залежності від мети використання право природокористування класифікується на загальне та спеціальне природокористування.

Право *загального природокористування* означає гарантовану законом можливість усіх громадян користуватися об'єктами навколишнього природного середовища з метою задоволення своїх духовних, естетичних, оздоровчих, рекреаційних потреб.

Право *спеціального природокористування* означає можливість конкретного суб'єкта використовувати, у встановленому законом порядку і на основі спеціального юридичного документа (державного акта, дозволу тощо), визначену частину природних ресурсів, відповідно до їх цільового призначення для задоволення власних та суспільних інтересів.

Право спеціального природокористування виникає на підставі цілого ланцюга юридичних фактів, найважливішим з яких є отримання спеціального дозволу.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів — це офіційний документ, який засвідчує право підприємств, установ, організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів.

Загальний порядок отримання таких дозволів регулюється, яке було затверджене постановою Кабінету Міністрів України N459 від 10 серпня 1992 р.

Відповідно до п. 2 «Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів» до природних ресурсів, на які видається дозвіл на спеціальне використання, належать:

- природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- тварини, в тому числі риби, водні безхребетні та морські ссавці, які перебувають у стані природної волі, а також інші об'єкти тваринного світу, віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення;

- природні ресурси в межах території та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- види тварин і рослин, занесені до Червоної книги України;
- корисні копалини, за винятком загальнопоширених;
- природні ресурси місцевого значення;
- природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України.

Видача дозволів на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється:

- щодо природних ресурсів континентального шельфу й виключної (морської) економічної зони (крім корисних копалин, рибних запасів та інших об'єктів водного промислу), немисливських видів тварин, природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення (крім мисливських тварин), видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, — *органами Міністерства екології та природних ресурсів України;*

- щодо корисних копалин, у тому числі тих, що видобуваються на континентальному шельфі, — *органами Міністерства екології та природних ресурсів України;*

- щодо рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення — *органами Держкомрибгоспу;*

- щодо добування ведмедя, кабана, лані, оленів благородного та плямистого, козулі, лося, муфлона, білки, бабака, бобра, нутрії вільної, ондатри, куниць лісової та кам'яної, норки американської, тхора лісового, а також вовка, лисиці, бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків не в мисливський сезон або в заборонених для полювання місцях — *органами Держкомлісгоспу;*

- щодо добування вовка, лисиці, бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків, а також на селекційний та вибірковий діагностичний відстріл мисливських тварин для ветеринарно-санітарної експертизи в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду — *органами Міністерства екології та природних ресурсів України;*

- щодо добування пернатої дичини, кроля дикого, зайця-русака, єнотовидного собаки, вовка та лисиці, а також бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків (під час полювання на інші види мисливських тварин) — *користувачами мисливських угідь;*

- щодо природних ресурсів місцевого значення (крім корисних копалин) - *місцевими радами за погодженням з органами Міністерства екології та природних ресурсів України;*

Видача дозволу на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється на підставі клопотання (заявки) природокористувача з обґрунтуванням потреби в цих ресурсах

Одним із видів дозволів на спеціальне природокористування є *ліцензія* – документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження

зазначеного в ньому виду господарської діяльності, пов'язаної із природокористуванням протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», видами господарської діяльності в галузі природокористування, що підлягають ліцензуванню є:

- пошук (розвідка) корисних копалин;
- видобування уранових руд;
- видобуток дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення, напівдорогоцінного каміння;
- централізоване водопостачання та водовідведення;
- діяльність, пов'язана з промисловим виловом риби на промислових ділянках рибогосподарських водойм, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств.

В екологічному законодавстві знаходять своє врегулювання не лише процеси виникнення права природокористування, а й підстави та порядок його припинення (призупинення).

Загальними підставами припинення права природокористування можуть бути наступні:

- добровільна відмова від права природокористування земельною ділянкою;
- вилучення природного об'єкту у випадках, передбачених законодавством;
- припинення діяльності державних або комунальних підприємств, установ та організацій;
- використання природного об'єкту способами, які суперечать екологічним вимогам;
- використання об'єкту не за цільовим призначенням;
- систематичне невнесення плати та спеціальне природокористування;
- закінчення строку, на який надавався об'єкт.

11. Поняття, ознаки та цілі управління в галузі хорони НПС

Управління у сфері екологічних правовідносин - урегульовані правовими нормами суспільні відносини, в яких реалізується діяльність компетентних органів, яка має на меті забезпечення ефективного використання та охорони НПС, гарантування безпечного довкілля, дотримання екологічного законодавства, попередження екологічних правопорушень та захист екологічних прав громадян.

Ознаками управління в галузі екологічних відносин є:

- дана діяльність є різновидом соціального управління, що регламентується правовими нормами;
- правові норми, які регулюють суспільні відносини у сфері екологічного управління, визначають його мету і завдання, функції, правовий статус суб'єктів управління, права і обов'язки фізичних і юридичних осіб (власників та природокористувачів) та порядок їх взаємодії;

- в основу екологічного управління покладено цілеспрямовану діяльність органів держави, місцевого самоврядування та громадських об'єднань (суб'єктів управління);
- функції суб'єктів екологічного управління передбачають організацію, погодження, координацію і контроль за діяльністю інших суб'єктів управлінських правовідносин.

Цілями екологічного управління є:

- реалізація законодавства;
- спрямування поведінки природокористувачів та власників природних ресурсів на раціональне використання об'єктів НПС;
- узгодження дій органів управління;
- контроль за дотриманням вимог екобезпеки;
- забезпечення проведення заходів з охорони довкілля.

Основними методами, за допомогою яких досягається мета управління є:

- правовий метод;
- економічний;
- адміністративний метод.

Основними принципами управління є:

- принцип законності;
- співпраця з місцевим самоврядуванням;
- комплексність та диференціація.
- забезпечення екологічної безпеки.

12. Органи загального управління в галузі охорони НПС

Органи екологічного управління – юридично відособлені органи, уповноважені здійснювати організаційно-розпорядчі, координаційні, експертні, контрольні та інші функції в галузі раціонального використання та охорони НПС.

За обсягом і характером компетенції органи екологічного управління класифікуються на:

- 1) органи державного управління (органи загального управління та органи спеціального управління);
- 2) органи місцевого самоврядування;
- 3) органи громадського управління

Органи загального державного управління - органи державної виконавчої влади, на які, поряд із загальними функціями, покладені відповідні повноваження в сфері забезпечення екологічної безпеки, ефективного використання природних ресурсів і охорони НПС.

До таких органів належать:

Президент України:

1) оголошує в разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації - з наступним затвердженням цього рішення ВРУ;

2) підписує закони, прийняті ВРУ.

Кабінет Міністрів України:

1) здійснює управління об'єктами державної власності;

2) забезпечує розробку державних, міждержавних і регіональних екологічних програм;

3) затверджує перелік природоохоронних заходів;

4) встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у НПС, розміщення відходів;

5) встановлює порядок визначення плати та її граничних розмірів за користування природними ресурсами, забруднення НПС, розміщення відходів;

6) приймає рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;

7) приймає рішення про зупинення або припинення діяльності суб'єктів господарювання в разі порушення ними законодавства про охорону НПС.

3) *Органи місцевої державної виконавчої влади (обласні, районні, міські державні адміністрації, виконавчі органи місцевих рад):*

1) організують розробку місцевих екологічних програм;

2) визначають нормативи плати і розміри платежів за забруднення НПС;

3) затверджують за поданням органів Міністерства охорони НПС для підприємств, установ та організацій ліміти використання природних ресурсів, ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин у НПС.

13. Органи спеціального управління в галузі використання та охорони НПС

Органи спеціального державного управління – спеціально уповноважені органи центральної виконавчої влади, що реалізують повноваження в галузі раціонального використання та охорони НПС.

Такими органами є:

1) *Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.*

Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Свою діяльність *Мінприроди України* здійснює у сфері:

- охорони навколишнього природного середовища,
- екологічної безпеки, поводження з відходами, небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами, а також проведення державної екологічної експертизи.

Міністерство наділене повноваженнями у сферах:

- охорони атмосферного повітря,

- збереження озонового шару,
- раціонального використання,
- відтворення і охорони об'єктів тваринного і рослинного світу, відтворення та охорони земель,
- охорони та відтворення вод (поверхневі, підземні, морські), раціонального використання водних ресурсів.

Окрім того, відомство забезпечує нормативно-правове регулювання:

- розвитку водного господарства і меліорації земель,
- геологічного вивчення та раціонального використання надр,
- контролю за дотриманням природоохоронного законодавства.

Для характеристики *Мінприроди* важливого значення має інформація про його структуру. До складу зазначеного міністерства входять:

1) *Державна екологічна інспекція*. У своїй діяльності Державна екологічна інспекція та її органи на місцях роблять акцент на контроль аварійних ситуацій та оперативне інформування Мінприроди не тільки про сам факт надзвичайної ситуації, але й про хід усунення екологічних наслідків таких аварій, про величину нанесених збитків, пред'явлення претензій, позовів та передачі матеріалів до правоохоронних органів.

2) *Державна служба заповідної справи*. Спеціально уповноваженим органом державного управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду є Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. Для забезпечення державного управління природно-заповідним фондом в його системі у 1995 році було створено Головне управління національних природних парків і заповідної справи, яке у 2001 році було реорганізоване в урядовий орган - Державну службу заповідної справи.

3) *Державна служба геодезії, картографії та кадастру*. Основними завданнями зазначеної служби є забезпечення діяльності у сфері стандартизації, обліку, впорядкування та застосування географічних назв і роботу Міжвідомчої науково-методичної ради з питань географічних назв; створення та ведення Державного картографо-геодезичного фонду України; видання суб'єктам господарювання в установленому законодавством порядку ліцензії на виконання топографо-геодезичних і картографічних робіт, здійснення контролю за додержанням ними Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виконання топографо-геодезичних, картографічних робіт; здійснення державного геодезичного нагляду.

4) *Державна геологічна служба*. Україна належить до провідних мінерально-сировинних держав світу, надра якої містять практично всі види мінеральної сировини для забезпечення сталого функціонування та розвитку економіки. Відкрито близько 8 тис. родовищ, в яких міститься понад 90 видів корисних копалин.

5) *Державна екологічна інспекція охорони Азовського моря та Державна екологічна інспекція з охорони довкілля Північно-Західного регіону Чорного моря*. Зазначені інспекції є спеціальними підрозділами Мінприроди та входять до сфери його управління.

Органами спеціального поресурсового управління є:

- Державний комітет України по земельних ресурсах;
- Державний комітет України по водному господарству ;
- Державний комітет лісового господарства України;
- Державний комітет рибного господарства України.

14. Екологічне планування

Правовий статус органів, що здійснюють управління в сфері екології, значною мірою визначаються їх функціями, які є обов'язковим елементом правового статусу будь-якого органу.

Термін "функція" має латинське походження і означає "діяльність". *Функція державного екологічного управління* - це відокремлена частина державної управлінської діяльності, якій властива повна єдність змісту, і яка здійснюється на основі закону спеціально створюваними органами специфічними методами з метою проведення у життя екологічної політики держави.

Таким чином, основні напрямки діяльності державних, самоврядних та громадських об'єднань у сфері ефективного використання природних ресурсів, охорони НПС та забезпечення екологічної безпеки складають функції управління у галузі екології.

До основних функцій органів управління в галузі екології необхідно віднести наступні.

Планування заходів щодо охорони НПС – діяльність компетентних органів, спрямована на розробку та взаємопогодження територіальних дій та заходів, необхідних для забезпечення раціонального використання та охорони НПС.

Екологічний моніторинг – діяльність по збору, обробці та аналізу інформації про стан НПС, прогнозування його змін та розробка рекомендацій для прийняття управлінських рішень.

Інформаційне екологічне забезпечення - діяльність по збору та аналізу інформації про стан довкілля та передача її зацікавленим суб'єктам.

Державний облік у галузі охорони НПС – діяльність, пов'язана із веденням державних кадастрів природних ресурсів.

Екологічне нормування та лімітування – діяльність, пов'язана із встановленням комплексу загальнообов'язкових правил щодо допустимого антропогенного впливу на довкілля та обсягів (меж) використання окремих об'єктів НПС.

Екологічне ліцензування – діяльність, пов'язана із видачею дозволів на право спеціального використання природних ресурсів.

Екологічна експертиза – вид науково-практичної діяльності, пов'язаної з комплексним дослідженням матеріалів та об'єктів, дія яких може негативно сплинути або впливає на стан НПС.

Екологічний аудит – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає

збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

15. Екологічний моніторинг

Ефективне державне управління якістю навколишнього природного середовища неможливе без наявності відповідної інформації про його стан. Ця інформація зараз збирається та аналізується за допомогою державної системи моніторингу довкілля.

Державний моніторинг довкілля (екологічний моніторинг) є однією з функцій державного управління у відповідній сфері суспільних відносин. Його сутність полягає в організації системи спостережень за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення, якісними та кількісними характеристиками природних ресурсів з метою забезпечення збору, оброблення, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень.

Залежно від функціонального призначення розрізняють 3 основні типи моніторингу:

1) *загальний (стандартний)*, що здійснюється систематично за стандартними параметрами на базовій мережі спостережень з метою виявлення фактичного екологічного стану, вироблення та прийняття ефективних управлінських рішень на всіх рівнях;

оперативний (кризовий), тобто система додаткових спостережень у зонах підвищеного ризику, що здійснюється як через державну мережу пунктів спостережень, так і через тимчасову мережу, під час виникнення несанкціонованих чи аварійних забруднень і стихійного лиха, з метою оповіщення та розроблення оперативних заходів щодо ліквідації їх наслідків та захисту населення, екосистем і власності;

фоновий (науковий), тобто система спостережень за природними ресурсами, природними об'єктами та природними системами, які не зазнають прямого антропогенного впливу, з метою одержання інформації для оцінок і прогнозування змін стану природних об'єктів внаслідок господарської діяльності (здійснюються через мережу біосферних і природних заповідників, спеціальних наукових станцій).

Моніторинг навколишнього природного середовища охоплює ряд послідовних *стадій (етапів)*:

- збирання інформації,
- її обробку, передавання,
- збереження,
- аналіз,

- прогнозування майбутніх змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень щодо запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки.

Залежно від *об'єкта моніторингу* розрізняється:

- комплексний моніторинг навколишнього природного середовища (довкілля);
- моніторинг земель (і їх складової — ґрунтів),
- моніторинг поверхневих та підземних вод,
- моніторинг лісів,
- моніторинг рослинного світу,
- моніторинг дикої фауни,
- моніторинг атмосферного повітря,
- моніторинг місць видалення відходів,
- моніторинг фізичних факторів (шум, електромагнітні поля, радіація, вібрація тощо),
- моніторинг територій та об'єктів природно-заповідного фонду,
- моніторинг курортів та деякі інші.

За *рівнем узагальнення отриманої моніторингової інформації* розрізняють:

- локальний моніторинг (тобто такий, який здійснюється на території окремих об'єктів (підприємств, населених пунктів, ділянок ландшафтів);
- регіональний (у межах адміністративно-територіальних одиниць, на територіях економічних та природних регіонів;
- загальнодержавний (на території країни в цілому).
- глобальний, його складовою є фоновий моніторинг, що здійснюється в Україні.

Об'єктами системи моніторингу довкілля є:

- атмосферне повітря,
- води,
- біологічне різноманіття,
- ліси,
- землі,
- поводження з відходами,
- фізичні фактори впливу,
- геологічне середовище.

Здійснення державного моніторингу довкілля сьогодні покладається на такі суб'єкти: *Мінприроди, МНС, МОЗ, Мінагрополітики, Держкомлісгосп, Держводгосп, Держземагентство і Мінжитлокомун-госп, Національне космічне агентство України.*

Крім державного моніторингу довкілля, в Україні здійснюється також так званий внутрішній екологічний моніторинг з боку суб'єктів господарювання

Інформаційне забезпечення в сфері екології.

Екологічне інформування (екологічне інформаційне забезпечення) — це доведення до заінтересованої громадськості, органів та осіб, які приймають управлінські та інші рішення, екологічної інформації.

Основними суб'єктами еколого-інформаційних відносин є громадяни України; юридичні особи; держава.

Відповідна функція екологічного управління насамперед є державною, тобто її здійснення покладається на органи виконавчої влади спеціальної компетенції, які мають відповідну інформацію. Перелік таких органів і напрямів інформації, яка ними збирається і узагальнюється, наведено в Положенні про державну систему моніторингу довкілля.

Громадяни України та юридичні особи виступають як реципієнти (споживачі) відповідної інформації. Водночас розширення можливостей доступу заінтересованої громадськості до екологічної інформації висунуло на порядок денний питання щодо покладання обов'язку надання екологічної інформації на господарюючих суб'єктів.

Об'єктом еколого-інформаційних відносин є, згідно зі ст. 8 Закону «Про інформацію», документована або публічно оголошувана інформація про події та явища в екологічній сфері.

До екологічної інформації може бути віднесена будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про: стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів — землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення; біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію з об'єктами навколишнього природного середовища; джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей; загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей; екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища; витрати, пов'язані зі здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля.

Форми екологічного інформування:

а) підготовка спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища і подання на розгляд Верховної Ради України щорічної Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні, а після її розгляду Верховною Радою України — опублікування окремим виданням та розміщення в системі Інтернет;

б) щорічне інформування Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями, Київською та

Севастопольською міськими державними адміністраціями відповідних рад та населення про стан навколишнього природного середовища відповідних територій;

в) систематичне інформування населення через засоби масової інформації про стан навколишнього природного середовища, динаміку його змін, джерела забруднення, розміщення відходів чи іншої зміни навколишнього природного середовища і характер впливу екологічних факторів на здоров'я людей;

г) негайне інформування про надзвичайні екологічні ситуації;

г) передача інформації, отриманої в результаті проведення моніторингу довкілля, каналами інформаційних зв'язків органам, уповноваженим приймати рішення щодо отриманої інформації;

д) забезпечення вільного доступу до екологічної інформації, яка не становить державної таємниці і міститься у списках, реєстрах, архівах та інших джерелах.

Екологічне інформаційне забезпечення може здійснюватись:

- шляхом надання відповідної інформації фіксованому колу споживачів за еколого-інформаційними запитами,
- шляхом її систематичного чи екстреного *оприлюднення* (якщо йдеться про інформацію, що є важливою для широкого загалу).

Джерелами екологічної інформації слугують дані моніторингу довкілля, кадастрів природних ресурсів, реєстри, автоматизовані бази даних, архіви. Для інформації, що надається за запитами, такими джерелами також є довідки, які видаються уповноваженими на те органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, окремими посадовими особами.

Організація екологічного інформаційного забезпечення щодо як оприлюднення екологічної інформації, так і її надання регламентується Положенням про порядок надання екологічної інформації, затвердженим Мінприроди України.

16. Поняття екологічної паспортизації

Державний облік у галузі природокористування та охорони довкілля — це хронологічне, систематичне або комбіноване нагромадження, групування та узагальнення інформації про стан навколишнього середовища, динаміку його змін, джерела впливу на нього, використання природних ресурсів, здійснення природоохоронних заходів та іншої екологічно важливої інформації, отриманої з первинних документів, що прийняті до обліку.

Однією з найбільш важливих форм обліку є *державний статистичний облік*. Він здійснюється Державним комітетом статистики України (*Держкомстатом*) за спеціально затвердженими формами державних статистичних спостережень.

Згідно зі ст. 24 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» підприємства, установи та організації проводять первинний облік у галузі охорони навколишнього природного середовища і безоплатно подають відповідну інформацію органам, що ведуть державний облік у цій галузі.

Первинний облік здійснюється суб'єктами господарювання також стосовно природних ресурсів: води, лісів, іншої рослинності, об'єктів тваринного світу тощо.

Однією із важливих форм первинного обліку є *екологічна паспортизація* об'єктів — здійснюване суб'єктом господарювання збирання узагальнених за спеціально встановленою формою даних про екологічні показники діяльності об'єкта, використання ним природних ресурсів, ступінь потенційної небезпеки для навколишнього природного середовища.

Порядок паспортизації об'єктів певної категорії встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Екологічний паспорт має містити: інформацію про сам об'єкт, сировину, що ним використовується (її вид, обсяги, екологічність), енергію, кількість працівників, технологічні схеми виробництва, види продукції та її екологічні характеристики, системи природоохоронних заходів тощо.

Екологічна паспортизація певних природних чи матеріальних об'єктів часто складає основу для реєстрації об'єктів, тобто створення спеціалізованих баз даних з конкретних питань. Реєстрація також охоплюється функцією обліку і за загальним правилом здійснюється державними органами, тобто включається до функцій державного управління. Законодавство України містить чимало визначень поняття «реєстр».

17. Державні кадастри природних ресурсів

Крім статистичного обліку, паспортизації та реєстрації, важливою правовою формою фіксації облікових даних про природні ресурси, об'єкти та комплекси є *державні кадастри природних ресурсів*. Це систематизовані зводи відомостей про кількісні, якісні характеристики природних ресурсів, їх обсяг, оцінку, характер та правовий режим, розподіл серед власників та користувачів, призначені для забезпечення органів державної влади, органів місцевого самоврядування, заінтересованих фізичних та юридичних осіб інформацією з метою регулювання раціонального використання, охорони та відтворення природних ресурсів.

Порядок ведення державного кадастру кожного з природних ресурсів регулюється окремою постановою Кабінету Міністрів України.

Державні кадастри ведуться диференційовано за кожним природним ресурсом чи типом природних об'єктів.

В Україні відповідно до законодавства ведуться такі державні кадастри:

- Державний земельний кадастр,
- Державний водний кадастр,

- Державний лісовий кадастр,
- Державний кадастр родовищ та проявів корисних копалин,
- Державний кадастр рослинного світу,
- Державний кадастр тваринного світу,
- Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду,
- Державний кадастр природних територій курортів,
- Державний кадастр природних лікувальних ресурсів,
- Державний кадастр сховищ радіоактивних відходів
- регіональні кадастри природних ресурсів,
- містобудівні кадастри населених пунктів

Не є кадастрами природних ресурсів, але прирівнюються до них Червона книга рослинного світу та Червона книга тваринного світу (Червона книга України).

Державний земельний кадастр — основа для ведення кадастрів усіх інших природних ресурсів. Державний земельний кадастр — це єдина державна система земельно-кадастрових робіт, яка встановлює процедуру визнання факту виникнення або припинення права власності і права користування земельними ділянками та містить сукупність відомостей і документів про місце розташування та правовий режим цих ділянок, їх оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристику, розподіл серед власників землі та землекористувачів.

Складовими державного земельного кадастру є:

а) *кадастрове зонування* (місця розташування обмежень щодо використання земель; меж кадастрових зон та кварталів; меж оціночних районів та зон; кадастрових номерів, або територій адміністративно-територіальної одиниці);

б) *кадастрові зйомки* (тобто комплекс робіт, виконуваних для визначення та відновлення меж земельних ділянок та виготовлення кадастрового плану);

в) *бонітування ґрунтів* (тобто порівняльна оцінка якості ґрунтів за їх основними природними властивостями, які мають сталий характер та суттєво впливають на врожайність сільськогосподарських культур, вирощуваних у конкретних природно-кліматичних умовах);

г) *економічна оцінка земель* (як природного ресурсу та засобу виробництва в сільському та лісовому господарстві, а також як просторового базису в суспільному виробництві, що визначається в умовних кадастрових одиницях або в грошовому виразі за показниками, що характеризують продуктивність земель, ефективність їх використання та дохідність з одиниці площі);

д) *грошова оцінка земельних ділянок* (нормативна чи експертна, визначається на рентній основі);

е) *державна реєстрація земельних ділянок* у складі державного реєстру земель, (складається з книги записів реєстрації державних актів на право

власності на землю та на право постійного користування землею, договорів оренди землі, а також Поземельної книги, яка містить відомості про земельну ділянку);

є) *облік кількості* (за площею та складом) та якості (за природними та набутими властивостями і за ступенем забруднення ґрунтів).

Ведеться Державний земельний кадастр уповноваженим органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Державний водний кадастр — систематизований звід відомостей про поверхневі, підземні, внутрішні морські води та територіальне море, обсяги, режим, якість і використання вод, водокористувачів (крім вторинних). До Державного водного кадастру включаються також відомості про водогосподарські об'єкти, що забезпечують використання води, очищення та скид зворотних вод.

Державний водний кадастр складається з трьох розділів:

- *поверхневі води;*
- *підземні води;*
- *використання вод.*

Державний лісовий кадастр — це система відомостей і документів про правовий режим лісового фонду, розподіл його між користувачами, якісний і кількісний стан лісового фонду, поділ лісів за групами та віднесення до категорій захисності, економічну оцінку та інші дані, необхідні для раціонального ведення лісового господарства і оцінки результатів господарської діяльності в лісовому фонді.

Державний кадастр родовищ та проявів корисних копалин є систематизованим зводом відомостей про кожне родовище (в тому числі техногенне), включене до Державного фонду родовищ корисних копалин, щодо кількості та якості запасів корисних копалин і наявних у них компонентів, гірничо-технічних, гідрогеологічних та інших умов розробки родовища та його геолого-економічної оцінки, а також відомостей про кожний прояв корисних копалин.

Державний кадастр рослинного світу — це система відомостей і документів про розподіл об'єктів рослинного світу між власниками і користувачами (в тому числі орендарями) земельних ділянок, кількісні та якісні характеристики народногосподарської і наукової цінності рослинних ресурсів, поділ природних рослинних угруповань на категорії, економічну оцінку технічних, кормових, лікарських, харчових та інших властивостей природних рослинних ресурсів, інші дані про рослинні природні ресурси, необхідні для забезпечення їх невиснажливого використання, відтворення й ефективного охорони.

Державний кадастр тваринного світу — систематизована сукупність відомостей про географічне поширення видів (груп видів) тварин, їх чисельність і стан, характеристики середовища їх перебування і сучасного господарського використання, а також інших даних, необхідних для забезпечення охорони і раціонального використання тваринного світу.

Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду є системою необхідних і достовірних відомостей про природні, наукові, правові, кількісні та якісні характеристики територій та об'єктів, які входять

до складу природно-заповідного фонду України, що ведеться з метою оцінки складу та перспектив розвитку природно-заповідного фонду, стану територій та об'єктів, які входять до нього, організації їх охорони та ефективного використання, планування наукових досліджень, а також забезпечення державних органів, заінтересованих підприємств, установ та організацій відповідною інформацією, необхідною для вирішення питань соціально-економічного розвитку, розміщення продуктивних сил та в інших цілях, передбачених законодавством України.

Державний кадастр природних територій курортів є зводом відомостей про правовий статус, належність, режим, географічне положення, площу, кліматичні особливості, види та запаси природних лікувальних ресурсів, якісні характеристики природних територій курортів, їх лікувальну, профілактичну, реабілітаційну, природоохоронну, наукову, рекреаційну та іншу цінність.

Державний кадастр природних лікувальних ресурсів є зводом відомостей про кількість, якість та інші важливі характеристики всіх природних лікувальних ресурсів, що виявлені та підраховані на території України, а також можливі обсяги, способи і режими їх використання. До кадастру включаються відомості у формі текстових, цифрових та графічних (картографічних) матеріалів щодо видів (типів) природних лікувальних ресурсів: мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси зі сприятливими для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань кліматичними умовами.

Червона книга рослинного світу та Червона книга тваринного світу (Червона книга України) хоча формально не є кадастрами, але фактично можуть бути віднесені до системи цих державних документів, оскільки також є систематизованими зводами облікової інформації про рідкісні та такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тварин, рослин та мікроорганізмів.

Державний кадастр сховищ радіоактивних відходів — це систематизований банк даних щодо місцезнаходження, кількісних та якісних характеристик, умов зберігання або захоронення радіоактивних відходів, систем контролю та моніторингу.

Містобудівний кадастр населених пунктів — це система комплексних даних про населені пункти, їхні функціональні зони, окремі території та земельні ділянки, будинки й споруди, соціальну, інженерну і транспортну інфраструктуру, екологічні та інженерно-геологічні умови.

Дані містобудівного кадастру використовуються для прогнозування розвитку, планування і забудови населених пунктів; розміщення, проектування, будівництва й реконструкції об'єктів житлово-цивільного, виробничого, комунального та іншого призначення; охорони пам'яток архітектури і містобудування, регенерації історичних поселень; створення соціальної, інженерної і транспортної інфраструктури; регулювання земельних відносин на відповідних територіях; визначення зон економічної оцінки територій, обґрунтування розмірів оподаткування і вартості земельних ділянок, будинків і споруд з урахуванням місцевих умов; обліку власників і

користувачів будинків і споруд; контролю за раціональним використанням територіальних ресурсів, аналізу реалізації затвердженої містобудівної документації та інших питань.

Окремим видом кадастрів, що ведуться в Україні, є *регіональні кадастри природних ресурсів* — документи, що не обмежуються даними щодо одного природного ресурсу чи об'єкта, а є систематизованим зведенням відомостей про кількісні, якісні та інші характеристики всіх природних ресурсів, а також про обсяг, характер і режим їх використання на регіональному рівні.

18. Екологічне лімітування як функція екологічного управління

Ст. 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» відносить також нормативи використання природних ресурсів. Ці нормативи (законодавство називає їх «лімітами») встановлюються, зокрема, щодо таких видів природокористування:

- ліміти використання води — граничні обсяги використання води, які встановлюються дозволом на спеціальне водокористування;
- ліміти забору води — граничні обсяги забирання води з водних об'єктів, які встановлюються в дозволі на спеціальне водокористування;
- ліміти використання мисливських тварин — дозволені обсяги вилучення (добування шляхом відстрілу або відлову) мисливських тварин певного виду, які перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь;
- ліміти використання рибних ресурсів — дозволені обсяги вилучення риби з природного середовища;
- ліміт заготівлі деревини в порядку рубок головного користування — затверджена в установленому порядку розрахункова лісосіка;
- ліміт лісосічного фонду — максимально допустимий обсяг деревини, яку дозволяється заготовити у лісовому фонді при здійсненні рубок головного користування і лісовідновних рубок у черговому плановому році;
- ліміти спеціального використання природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення;
- ліміт на розміщення відходів ~ обсяг відходів (окремо для кожного класу небезпеки), на який у власника відходів є дозвіл на їх розміщення, виданий органами Мінприроди на місцях;
- ліміт на утворення відходів — максимальний обсяг відходів, на який у суб'єкта права власності на відходи є документально підтверджений дозвіл на передачу їх іншому власнику (на розміщення, утилізацію, знешкодження тощо) або на утилізацію чи розміщення на своїй території; та деякі інші.

Спеціальне природоресурсне законодавство більш детально регулює питання екологічного нормування стосовно кожного природного ресурсу.

Так, стаття 5 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» до нормативів у галузі охорони атмосферного повітря відносить нормативи:

- екологічної безпеки атмосферного повітря;
- гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел;
- гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел;
- вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел;
- технологічні нормативи допустимого викиду забруднюючих речовин.

Екологічні нормативи розробляються і вводяться в дію спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища та іншими уповноваженими на те державними органами, насамперед МОЗ України, відповідно до законодавства України. Ці ж органи контролюють дотримання відповідних нормативів.

19. Екологічне ліцензування

Екологічне ліцензування — це відносини між державою в особі її спеціально уповноважених органів та суб'єктами господарювання (фізичними та юридичними особами), змістом яких є санкціонування здійснення цими суб'єктами певної діяльності в галузі охорони навколишнього природного середовища на основі оцінки їх відповідності комплексу вимог, що висуваються з боку держави.

Екологічне ліцензування є функцією державного управління, з допомогою якої забезпечується правовий зв'язок між діяльністю суб'єктів господарювання в галузі природокористування та охорони довкілля та державою в особі її органів. Надаючи екологічну ліцензію, держава визначає придатність конкретного суб'єкта (його відповідність кваліфікаційним вимогам, вимогам організаційного, матеріально-технічного забезпечення тощо) здійснювати певну екологічно важливу діяльність. Законодавство не містить визначення поняття «екологічне ліцензування» чи «екологічна ліцензія».

Під екологічною ліцензією нами розуміється узагальнена назва групи дозвільних документів державного зразка, якими засвідчується право суб'єкта господарювання (ліцензіата) на провадження зазначеного в ній виду господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів чи потенційним шкідливим впливом на довкілля, протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.

Законодавство не встановлює чіткого переліку ліцензій власне екологічного характеру. Існує значна кількість дозволів, що дають право на спеціальне використання природних ресурсів або здійснення діяльності, що може справити негативний вплив на довкілля, які встановлені актами екологічного, насамперед природоресурсного, законодавства і до цього часу не перенесені до спеціальних законодавчих актів про ліцензування.

Усі види дозволів мають:

- персоніфікований характер (видаються конкретному суб'єкту — фізичній чи юридичній особі та не підлягають передачі іншому суб'єкту),

- видаються на певний строк чи на період виконання певної роботи,
- мають територіальний масштаб поширення.

20. Екологічна експертиза як функції екологічного управління

Екологічна експертиза полягає в оцінці можливого впливу передбаченої або запланованої діяльності на стан довкілля, її відповідності вимогам екологічного законодавства.

Екологічна експертиза в Україні базується на таких принципах:

- попереджувальний характер (за загальним правилом вона проводиться на найбільш ранніх стадіях, коли діяльність ще не почала здійснюватись і можна найбільш раціонально, найбільш економічно вплинути на прийняття господарських чи управлінських екологічно важливих рішень);
- обов'язковість щодо види діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку;
- комплексність в оцінці матеріалів, поданих на експертизу (оцінці піддається діяльність на відповідність вимогам всього екологічного законодавства, а не окремо земельного, водного чи гірничого; при цьому слід підраховувати і не лише найближчі, а й віддалені екологічні наслідки господарської діяльності; ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні);
- свобода вибору експертами форм і методів еколого-експертного аналізу;
- наукова обґрунтованість (об'єктивність висновків екологічної експертизи забезпечується науковою методологією, що застосовується в процесі дослідження, кваліфікаційними вимогами до експертів екологічної експертизи, що є єдиними для учасників усіх видів екологічної експертизи);
- прозорість процедури та висновків екологічної експертизи, гарантії участі громадськості в її здійсненні;
- відповідальність суб'єктів екологічної експертизи за організацію, проведення, її висновки та дотримання умов, що в них містяться.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про екологічну експертизу» її *об'єктами* є проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів; передпроектні, проектні матеріали; документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища.

Форми екологічної експертизи: державну, громадську та інші. При цьому обов'язковими для виконання є лише висновки державної екологічної експертизи. Висновки громадської та іншої екологічної експертизи мають рекомендаційний характер і можуть бути враховані при проведенні державної екологічної експертизи, а також при прийнятті рішень щодо подальшої реалізації об'єкта екологічної експертизи.

Суб'єктами екологічної експертизи є:

- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, його органи на місцях, створювані ними спеціалізовані установи, організації та еколого-експертні підрозділи чи комісії, інші державні органи, органи місцевого самоврядування і місцеві органи виконавчої влади (суб'єкти державної екологічної експертизи; при цьому органи місцевого самоврядування можуть виступати суб'єктом усіх форм експертизи);
- громадські організації екологічного спрямування чи створювані ними спеціалізовані формування (суб'єкти громадської екологічної експертизи);
- інші установи, організації та підприємства, в тому числі іноземні юридичні та фізичні особи, які залучаються до проведення екологічної експертизи (будь-якої форми);
- заінтересовані юридичні та фізичні особи (суб'єкти «інших» екологічних експертиз — на договірній основі зі спеціалізованими еколого-експертними органами і формуваннями).

Законодавство України детально регламентує права та обов'язки всіх суб'єктів екологічної експертизи, містить вимоги до процедури її організації та проведення, до змісту та оформлення висновків екологічної експертизи, встановлює юридичну відповідальність за порушення законодавства про екологічну експертизу.

Екологічна стандартизація

Стандартизація є функцією державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища. Відповідно до ст. 31 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічна стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Ці норми (правила, вимоги) набувають форми нормативно-технічних документів — міжнародних, державних, галузевих, міжгалузевих стандартів та нормативів.

Стандартизацією є діяльність, що полягає в установленні положень для загального і багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усуненню бар'єрів у торгівлі і сприянню науково-технічному співробітництву.

Стандартами визнаються документи, розроблені на основі консенсусу та затверджені уповноваженим органом, що встановлюють призначені для загального і багаторазового використання правила, інструкції або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, включаючи продукцію, процеси або послуги, дотримання яких є не обов'язковим. Стандарт

може містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи послуги.

Ці загальні для всіх сфер управління ознаки стандартів конкретизуються ст. 32 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», яка визначає державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища як обов'язкові для виконання документи, що визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів. На сьогодні система екологічної стандартизації містить такі види стандартів:

1. *ГОСТи* — колишні державні стандарти СРСР, які визнано чинними на території України як міждержавні стандарти із збереженням аббревіатури «ГОСТ» (Угода СНД про проведення узгодженої політики в галузі стандартизації, метрології та сертифікації від 13 березня 1992 р. з Протоколами до неї від 3 листопада 1995 р. та 20 червня 2000 р.

2. Державні стандарти України — *ДСТУ*. Система таких стандартів, у тому числі у сфері охорони довкілля, почала розвиватись в Україні з 1992 року.

Відповідно до Державного класифікатора України «Український класифікатор нормативних документів ДК 004-2003», прийнятого наказом Держспоживстандарту України від 7 квітня 2003 р. № 53, встановлено трирівневу класифікацію ДСТУ: двозначний цифровий код класу стандарту, тризначний код групи і двозначний код підгрупи (кожен код відокремлюється крапкою).

За загальним правилом з набуттям чинності державного стандарту України (ДСТУ) міждержавний стандарт (ГОСТ), що регулював відповідні відносини у сфері охорони довкілля, втрачає чинність в Україні.

3. *Міжнародні стандарти*, в першу чергу стандарти міжнародної організації з питань стандартизації (ISO). Протягом 90-х років ХХ сторіччя в Україні адаптовано (тобто надано юридичної сили державного стандарту України) групі стандартів ISO, якими регулюються питання екологічного менеджменту, екологічного аудиту, а також екологічного маркування.

4. *Галузеві стандарти/технічні умови* — стандарти, дія яких поширюється на підприємства (установи, організації), підпорядковані певному міністерству чи іншому центральному органу виконавчої влади, яким і затверджуються відповідні стандарти. Якщо дія стандартів поширюється на підприємства, що підпорядковані двом (кільком) центральним органам виконавчої влади, вони підлягають затвердженню всіма цими органами і набувають юридичної сили міжгалузевих стандартів.

5. *Стандарти підприємства* — нормативно-технічні документи, затверджені наказом керівника (органу управління) конкретного підприємства, на яке і поширюється їх дія.

Екологічне нормування — це діяльність спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища, інших центральних органів виконавчої влади щодо розроблення та затвердження меж допустимого впливу на довкілля хімічного забруднення, фізичних, біологічних та інших шкідливих факторів, що походять від стаціонарних та пересувних джерел, а також меж використання природних ресурсів та дозволених природо-перетворюючих заходів.

До *екологічних нормативів* у першу чергу належать нормативи граничнодопустимих викидів (ГДВ) у атмосферне повітря та гранично допустимих скидів (ГДС) у воду та ґрунти забруднюючих хімічних речовин, а також гранично допустимих рівнів (ГДР) фізичних факторів, зокрема шуму, вібрації, іонізуючого випромінювання (радіації), електромагнітних факторів, а також шкідливих біологічних факторів, тобто будь-яких чинників біотичного походження (віруси, бактерії, грибки, токсини, чинники біохімічної дії, генетично модифіковані організми тощо), що здатні спричиняти масові захворювання людей, тварин, рослин, можуть призвести до погіршення стану довкілля, заподіяння значних економічних збитків, погіршення умов життєдіяльності населення. Ці нормативи є індивідуальними і встановлюються розрахунковим шляхом для кожного стаціонарного джерела можливих викидів, скидів чи інших негативних впливів на довкілля, а також для типів устаткування чи пересувних джерел.

Екологічний аудит

Екологічний аудит - це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Екологічний аудит в Україні проводиться з метою забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності.

Основними завданнями екологічного аудиту є:

- збір достовірної інформації про екологічні аспекти виробничої діяльності об'єкта екологічного аудиту та формування на її основі висновку екологічного аудиту;
- встановлення відповідності об'єктів екологічного аудиту вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту;
- оцінка впливу діяльності об'єкта екологічного аудиту на стан навколишнього природного середовища;

- оцінка ефективності, повноти і обґрунтованості заходів, що вживаються для охорони навколишнього природного середовища на об'єкті екологічного аудиту (Стаття 8 Закону України «Про екологічний аудит»).

Замовниками екологічного аудиту можуть бути центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інші юридичні, а також фізичні особи.

Виконавцем екологічного аудиту може бути юридична чи фізична особа (екологічний аудитор), кваліфікована для здійснення екологічного аудиту відповідно до вимог Закону України «Про екологічний аудит».

Екологічний аудит може здійснювати особа (екологічний аудитор), яка має відповідну вищу освіту, досвід роботи у сфері охорони навколишнього природного середовища або суміжних сферах не менше чотирьох років поспіль та якій видано в установленому порядку сертифікат на право здійснення такої діяльності.

Екологічний аудит може здійснюватися юридичною особою, статутом якої передбачений такий вид діяльності, і в штаті якої є хоча б один екологічний аудитор. У Державній екологічній академії післядипломної освіти та управління працюють 6 сертифікованих екологічних аудиторів, що мають право здійснювати екологічний аудит.

Екологічний контроль

Екологічний контроль – комплекс заходів за станом контролю та нагляду за довкіллям з метою перевірки планів і заходів щодо збереження та раціонального використання природних ресурсів, дотримання чинного законодавства в цій сфері та прийнятих нормативів якості навколишнього середовища. Здійснюється органами державної служби на всіх рівнях, а також громадськими та політичними організаціями.

Екологічний контроль є важливим правовим засобом забезпечення раціонального природокористування і охорони довкілля.

- *Об'єктами* екологічного контролю є:
- стан довкілля і його компонентів,
- виконання заходів щодо охорони довкілля з боку природокористувачів,
- забезпечення заходів екологічної безпеки,
- дотримання екологічного законодавства,
- екологічних норм, правил і нормативів.

В залежності від системи органів, які здійснюють екологічний контроль, можна розрізнити такі його види:

- державний,
- виробничий,
- відомчий,
- самоврядний,
- громадський.

Державний екологічний контроль здійснюють спеціально уповноважені державні органи; він має надвідомчі функції; покликаний контролювати діяльність суб'єктів всіх форм господарювання; допускає можливість застосування до порушників заходів державного примусу.

Основні функції державного екологічного контролю покладені на Державну екологічну інспекцію, що діє в складі Мінприроди.

Методами екологічного контролю Держекоінспекції є:

- перевірки, спостереження;
- видача чи анулювання дозволів,
- дача обов'язкових вказівок;
- накладення заборон і обмежень;
- притягнення до юридичної відповідальності;
- можливість закриття, зупинення чи припинення роботи відповідних підприємств.

Відомчий контроль реалізується у рамках відповідних міністерств і комітетів, які здійснюють управління окремими природними об'єктами і поширюється на підпорядкованих їм суб'єктів.

Виробничий контроль має на меті перевірку дотримання екологічних вимог на конкретному підприємстві. Для цього в межах підприємства створюються спеціальні підрозділи (природоохоронні відділи, лабораторії), які здійснюють постійне спостереження за впливом підприємства на довкілля.

Суб'єктами самоврядного контролю виступають органи місцевого самоврядування. Він передбачений Земельним кодексом України лише щодо земельних ресурсів (ст. 189).

Громадський екологічний контроль, як передбачено в ст. 36 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища.

Форми державного екологічного контролю:

- попереджувальний;
- поточний.

Поняття юридичної відповідальності в галузі екології

Під *юридичною відповідальністю* за екологічні правопорушення необхідні розуміти сукупність суспільних відносин, які виникають між державою, в особі спеціально уповноважених органів, та особою, що вчинила екологічне правопорушення, з приводу застосування до порушника відповідного стягнення.

Сутність юридичної відповідальності полягає в настанні для порушника певних несприятливих наслідків. Серед не вигідних правових наслідків, викликаних екологічними правопорушеннями, можна виділити:

- примусові припинення права власності на природні ресурси або права природокористування;
- дисциплінарні стягнення;

- адміністративні стягнення;
- кримінальні санкції.

Особливість застосування юридичної відповідальності за екологічні правопорушення полягає в тому, що норми екологічного законодавства в абсолютній більшості мають бланкетний (відсильний) характер, тобто передбачають лише перелік правопорушень, пов'язаних окремими видами природних ресурсів, а конкретні санкції за ці правопорушення встановлюються в нормативних актах інших галузей права (Кримінальному кодексі, Цивільному кодексі, Кодексі про адміністративні правопорушення, Кодексі законів про працю тощо).

Функції юридичної відповідальності в галузі екології

Юридична відповідальність за екологічні правопорушення виконує ряд важливих функцій:

- стимулюючу, оскільки спонукає відповідних суб'єктів дотримуватися екологічного законодавства;
- превентивну (юридична відповідальність виступає засобом стримування суб'єктів екологічних правовідносин від неправомірної поведінки);
- компенсаційну (за допомогою юридичної відповідальності особи, які в установленому порядку визнані винними у вчиненні екологічного правопорушення, повинні вчинити дії, спрямовані на відновлення природних ресурсів, яким була завдана шкода, а також поновлення порушених прав та інтересів інших суб'єктів екологічних правовідносин);
- каральну (за допомогою юридичної відповідальності до правопорушників застосовуються несприятливі заходи державно-правового примусу).

В механізмі екологічного права юридична відповідальність не є єдиним інструментом державного примусу, за допомогою якого забезпечується виконання відповідними суб'єктами вимог екологічного законодавства. З урахуванням специфіки державного управління в галузі екології, таку роль відіграють також державна екологічна експертиза, екологічне ліцензування, екологічна сертифікація, екологічний контроль тощо.

Крім цього, необхідно враховувати, що в залежності від характеру завданої шкоди, екологічна відповідальність може бути представлена не лише в *еколого-правовій формі*, а й в *еколого-економічній*, яка полягає в обов'язку підприємств-забруднювачів, інших суб'єктів природокористування своєчасно вносити відповідну плату за викиди, скиди забруднюючих речовин у повітряний, водний простір тощо.

Проте платежі за забруднення навколишнього природного середовища, в першу чергу є елементом економічного механізму впливу на природокористувачів а не як санкцію юридичної відповідальності.

Поняття та види екологічних правопорушень

У юридичній літературі підкреслюється, що загальною та єдиною підставою для юридичної відповідальності є *екологічне правопорушення*, яке можна визначити як винну, протиправну дію (бездіяльність), яка порушує визначений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, зазіхає на екологічні та пов'язані з ними права фізичних та юридичних осіб.

Екологічне правопорушення характеризується такими рисами як:

- екологічною спрямованістю;
- екологічною небезпекою;
- екологічною протиправністю.

Статтею 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено загальний перелік правопорушень в галузі екології.

Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища несуть особи, винні у:

а) порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;

б) порушенні норм екологічної безпеки;

в) порушенні вимог законодавства України при проведенні екологічної експертизи, в тому числі поданні завідомо неправдивого експертного висновку;

г) невиконанні вимог державної екологічної експертизи;

д) фінансуванні, будівництві і впровадженні у виробництво нових технологій і устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи;

е) порушенні екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;

є) допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище;

ж) перевищенні лімітів та порушенні інших вимог використання природних ресурсів;

з) самовільному спеціальному використанні природних ресурсів;

и) порушенні строків внесення зборів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища;

і) невжитті заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;

ї) невиконанні розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам;

й) порушенні природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів;

к) невиконанні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України;

л) відмові від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, у приховуванні випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення;

м) приниженні честі і гідності працівників, які здійснюють контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища, посяганні на їх життя і здоров'я.

Склад екологічних правопорушень

Об'єктом екологічного правопорушення є суспільні відносини по раціональному використанню природних ресурсів і охороні НПС, забезпеченню сприятливого (безпечного) для людини середовища існування, екологічної безпеки населення.

Предметом даного правопорушення можуть бути навколишнє природне середовище чи його окремі компоненти, тобто такі природні об'єкти, що знаходяться в природному екологічному зв'язку з природним середовищем. Якщо такий зв'язок переривається, то мають місце правопорушення іншого роду, що не є екологічними.

Об'єктивну сторону екологічного правопорушення складають: протиправні діяння, їхні шкідливі наслідки, а також причинний зв'язок між протиправними діяннями та шкідливими наслідками.

Протиправне діяння, в контексті екологічного правопорушення, означає порушення закріплених у екологічному законодавстві вимог, правил, нормативів по раціональному використанню природних ресурсів та охороні навколишньої природного середовища. При цьому протиправне діяння може виражатися як в активних діях, так і в бездіяльності, тобто ігноруванні відповідних правил.

Шкідливі наслідки протиправного діяння полягають у заподіянні шкоди навколишньому природному середовищу, чи його окремим об'єктам, здоров'ю людини, а також створенні реальної загрози заподіяння такої шкоди.

Екологічні правопорушення, можуть мати *матеріальні та формальні* склади.

До матеріальних складів відносяться, наприклад, псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами; наднормативні втрати та погіршення якості корисних копалин при їх видобуванні; незаконна порубка лісу й ін.

Разом з цим, більшість екологічних правопорушень сконструйовані як формальні склади, для настання відповідальності за які досить самого факту правопорушення. В таких випадках, як правило, мова йде про недотримання

встановлених законом правил, наприклад, правил водокористування, охорони надр, середовища існування тварин, пожежної безпеки в лісах, експлуатації очисних споруд, невиконання вимог державної екологічної експертизи тощо.

Суб'єктами екологічних правопорушень можуть бути:

- громадяни;
- юридичні особи;
- спеціальні суб'єкти - посадові особи або особи, що виконують управлінські функції в комерційних організаціях.

Одною з найважливіших ознак *суб'єктивної сторони* екологічного правопорушення є *вина*, причому склади екологічних правопорушень характеризуються наявністю як необережної, так і навмисної форми вини.

Деякі види екологічних правопорушень можуть відбуватися як навмисно, так і з необережності.

Кримінальна відповідальність в галузі екології

Кримінальну відповідальність в сфері екології можна визначити як сукупність суспільних відносин, в яких реалізуються засоби кримінально-правового покарання осіб, винних у вчиненні екологічного правопорушення з високим рівнем екологічної небезпеки для НПС, природних ресурсів, життя та здоров'я людей.

У Кримінальному кодексі України екологічні злочини виділені в самостійну групу, якій присвячена спеціальний розділ VIII, що містить 19 складів екологічних злочинів (ст. ст. 236-254).

Серед норм, які складають розділ Кримінального кодексу України «Злочини проти довкілля», можна виділити дві групи:

- норми, що встановлюють відповідальність за посягання на навколишнє середовище в цілому та носять загальний характер;
- норми, які охороняють окремі елементи чи об'єкти довкілля.

До першої групи належать статті 236—238 та ст. 253, у яких закріплено загальний склад злочинів проти навколишнього середовища, пов'язаних з порушенням правил використання та охорони земель, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу, що заподіяло або створило небезпеку заподіяння суттєвої екологічної шкоди, яка проявилась в деградації, виснаженні, знищенні природних ресурсів, завданні шкоди життю та здоров'ю людей й інші тяжкі наслідки.

Норми другої групи встановлюють відповідальність за посягання на окремі види об'єктів довкілля і побудовані за принципом та структурою загальних норм, з виділенням у них способів злочинного посягання, характеристики охоронюваного природного об'єкта та наслідків.

Особливістю переважної частини кримінально-правових норм екологічного характеру є те, що вони знаходяться в безпосередньому взаємозв'язку з адміністративними нормами, в зв'язку з чим зберігає свою актуальність проблема чіткого розмежування адміністративної і кримінальної

відповідальності у сфері екології. У чинному Кримінальному кодексі України законодавець вирішив цю проблему шляхом конструювання деяких складів злочинів, що «межують» з адміністративними правопорушеннями як матеріальних, тобто таких, які вважаються закінченими в момент настання злочинних наслідків (наприклад, загибелі людей, екологічного забруднення територій, негативного впливу на здоров'я людей, настанні істотної шкоди, інших тяжких наслідків).

Як санкції за екологічні злочини застосовуються штраф, позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, конфіскація знарядь і засобів злочину.

Адміністративна відповідальність в галузі екології

Адміністративна відповідальність - різновид суспільних в ідносин, в яких застосовуються заходи адміністративного впливу (стягнення) за винні протиправні діяння, що порушують встановлений порядок охорони та використання об'єктів НПС.

Для адміністративної відповідальності в галузі екології притаманні наступні властивості:

- це один із самостійних видів юридичної відповідальності (поряд із кримінальною, цивільно-правовою та дисциплінарною);
- юридичною підставою для її застосування є скоєння адміністративних проступків, перелік яких встановлюються главою 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення;
- до правопорушників застосовуються специфічні державно-репресивні заходи;
- така відповідальність може бути застосована визначеним колом державних органів (їх посадовими особами).

Адміністративна відповідальність настає за протиправні, винні діяння, перелік яких визначається главою 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення (надалі - КУпАП). Загалом, КУпАП передбачає більше 60-ти юридичних складів адміністративних правопорушень в галузі екології. Під юридичним складом таких правопорушень необхідно розуміти передбачену нормами права сукупність ознак (елементів), при наявності яких те чи інше діяння можна кваліфікувати як адміністративне правопорушення.

За загальним правилом, екологічні правопорушення можуть бути вчинені як умисно (наприклад, самовільне сінокосіння і пасіння худоби, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід – ст. 70 КУпАП; введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси – ст. 71 КУпАП) так і з необережності (наприклад, ч. 2 ст. 77 - порушення вимог пожежної безпеки в лісах).

Адміністративна відповідальність застосовується спеціально уповноваженими органами державного екологічного управління: органами земельних ресурсів (ст.ст. 52, 53, 53-1, 53-2, 54, 55, 56); спеціально уповноваженими органами виконавчої влади в галузях водного господарства,

геології та використання надр (ст.ст. 59, 60, 61 (за винятком випадків забруднення та вичерпання підземних вод або порушення водоохоронного режиму на водозборах, яке спричинило забруднення цих вод); органами рибоохорони (ст. 50, частина третя статті 85, 86-1, 91-2 і 188-5); органами лісового господарства (ст. ст. 49, 63-70, 73, 75, 77, 188-5); органами мисливського господарства (ст. 50, частина першою ст. ст.85, 91-2, 188-5); органами спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі екології та природних ресурсів України (ст. ст. 47 — 50, 52-55, 57 — 74, 76-77-1, ст. 78 (крім порушень санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм), ст. ст. 78-1 — 79-1 та стаття 80 — 83 (крім порушень санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм), частинами першою та третьою ст. 85, ст. ст. 86-1, 87, ст. 89 (щодо диких тварин), ст. 90-1 (крім порушень санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм), ст. ст. 91-1 — 91-4, ст. 95 (крім порушень санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм та норм ядерної безпеки).

Цивільна відповідальність в галузі екології

Цивільно-правова відповідальність - різновид юридичної відповідальності, передбачена Цивільним кодексом України та іншими нормативними актами, яка визначає випадки та порядок виконання обов'язку фізичних і юридичних осіб щодо компенсації шкоди, заподіяної власникам чи користувачам природних ресурсів порушенням екологічного законодавства або порушенням екологічних та інших прав громадян.

Цивільно-правова відповідальність здійснюється таким чином, що в результаті нанесення майнової шкоди або порушення договору на правопорушника покладається обов'язок відшкодувати шкоду, сплатити неустойку, або компенсувати збитки. Цей обов'язок виникає з моменту правопорушення та може бути виконаний добровільно, причому законодавець найрізноманітнішими способами (претензійний порядок, покладання судових витрат, витрат по судових виконаннях) спонукає правопорушника виконати цей обов'язок самостійно, без зовнішнього впливу.

Суб'єктами цивільно-правової відповідальності є громадяни та юридичні особи. Відповідно до статті 68 Закону України «Про охорону навколишньої природного середовища» підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України. Застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від обов'язку компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів.

Дисциплінарна відповідальність в галузі екології

Дисциплінарна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, яка застосовується до осіб винних у вчиненні протиправних дій, що порушують екологічні вимоги в процесі невиконання функціональних обов'язків та інших вимог дисципліни праці.

Дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення застосовується відповідно до норм трудового та іншого законодавства, якщо ці порушення пов'язані з невиконанням трудових або посадових обов'язків.

Суб'єктами дисциплінарної відповідальності можуть бути працівники, посадові особи, керівники підприємств та організацій, що відповідають за стан роботи по охороні НПС. У відповідності зі ст. 68 Закону України «Про охорону навколишньої природного середовища», посадові особи та спеціалісти, винні в порушенні вимог щодо охорони НПС та використання природних ресурсів, за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища позбавляються премій за основними результатами господарської діяльності підприємства (установи) повністю або частково.

Поняття екологічної безпеки та її ознаки

Екобезпека характеризується:

- як вічна цінність людського суспільства, що ґрунтується на певній системі гарантій екологічної безпеки співіснування природи і людини.
- при забезпеченні екологічної безпеки враховуються закони природи, за якими розвиваються екологічні об'єкти.
- екобезпека здійснюється під контролем держави, яка утворює цілу систему спеціальних органів.
- основою правової форми є екологічне право як самостійна правова галузь.

Правове забезпечення екобезпеки є одним з основних принципів цього права.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 50) визначає *екологічну безпеку* як стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних екологічних, політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Довкілля вважається безпечним, коли його стан відповідає встановленим у законодавстві критеріям, стандартам, лімітам і нормативам, які стосуються його чистоти (незабрудненості), ресурсомісткості (невиснаженості), екологічної стійкості, санітарних вимог, видового різноманіття, здатності задовольняти інтереси громадян.

Чинне екологічне законодавство України як критерії безпеки навколишнього природного середовища передбачає спеціальні нормативи екологічної безпеки.

За якісними показниками стан довкілля можна представити трьома рівнями, де його якість розглядається як сукупність природних та «набутих» властивостей, сформованих під впливом антропогенної діяльності, які відповідають встановленим екологічним, санітарно-гігієнічним нормативам, що забезпечують умови для розвитку і відтворення живих організмів, у тому числі життєдіяльності людини.

Найвищий якісний рівень природного середовища являє собою чисте природне середовище. У цьому разі забруднення природного середовища є мінімальним, воно не спричиняє змін нормального екологічного стану в певному регіоні.

До другого рівня слід віднести сприятливе природне середовище. Тут забруднення природного середовища можливе в межах, які не впливають на стан здоров'я людини і коли відсутні будь-які неприємні фактори, викликані специфікою окремих виробництв.

До третього рівня можна віднести безпечне природне середовище. На відміну від другого рівня тут допускається можливість наявності в природному середовищі певного регіону незагрозливих для людини негативних факторів.

Об'єктами екологічної безпеки відповідно до ст. 3 Закону «Про основи національної безпеки України» є:

- людина і громадянин (їх конституційні права та свободи, перелік яких відповідно до Основного Закону (ст. 22) не є вичерпним);
- суспільство (його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси);
- держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність).

Суб'єктами забезпечення екологічної безпеки є:

- Президент України,
- Верховна Рада України,
- Кабінет Міністрів України
- Рада Національної безпеки і оборони України,
- міністерства та інші центральні органи виконавчої влади,
- Національний банк України,
- суди загальної юрисдикції,
- прокуратура України,
- місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування,
- Збройні Сили України,
- Служба безпеки України,
- Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України, громадяни України, об'єднання громадян (ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України»).

Екологічна небезпека — це сукупна небезпека, діяльність техногенних систем, під впливом яких виникли природні екологічні фактори та негативні природні процеси.

Правові вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки різноманітні за своїм змістом, направленістю і містяться не тільки в екологічному законодавстві, але й в інших нормативно-правових приписах держави.

Недотримання вимог екологічної безпеки створює екологічно небезпечну ситуацію, яка загрожує стану навколишнього природного середовища та здоров'ю людини, спричиняє різноманітні наслідки. Вимоги екологічної безпеки в законі сформульовані за трьома напрямками: за господарськими суб'єктами, стадіями господарського процесу, видами господарської діяльності.

Правове забезпечення екологічної безпеки при поводженні з небезпечними хімічними речовинами

Хімічні речовини — це найбільша група речовин, що завдають впливу на навколишнє середовище. Йдеться про органічні та неорганічні речовини, сполуки або продукти, що містять такі речовини, які при внесенні в навколишнє середовище або при контакті з живими організмами можуть шляхом хімічних або фізико-хімічних процеси* заподіювати шкоду життю і здоров'ю людей та навколишньому середовищу.

За ступенем небезпеки хімічні речовини розподіляються на чотири класи:

- надзвичайно небезпечні,
- високо небезпечні,
- помірно небезпечні
- мало небезпечні.

Особливе місце серед хімічних речовин посідають пестициди та агрохімікати. Згідно зі ст. 1 Закону України від 2 березня 1995 р. «Про пестициди і агрохімікати» зазначені терміни вживаються у такому значенні:

пестициди — токсичні речовини, їх сполуки або суміші речовин хімічного чи біологічного походження, призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку шкідливих організмів, внаслідок діяльності яких вражаються рослини, тварини, люди і завдається шкоди матеріальним цінностям, а також гризунів, бур'янів, деревної, чагарникової рослинності, засмічуючих видів риб;

агрохімікати — органічні, мінеральні і бактеріальні добрива, хімічні меліоранти, регулятори росту рослин та інші речовини, що застосовуються для підвищення родючості ґрунтів, урожайності сільськогосподарських культур і поліпшення якості рослинницької продукції.

Основними принципами державної політики у сфері діяльності, пов'язаної з пестицидами і агрохімікатами в Україні, є:

- пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища щодо економічного ефекту від застосування пестицидів і агрохімікатів;
- державна підконтрольність їх ввезення на митну територію України, реєстрації, виробництва, зберігання, транспортування, торгівлі і застосування;
- обґрунтованість їх застосування;
- мінімалізація використання пестицидів за рахунок впровадження біологічного землеробства та інших екологічно безпечних, нехімічних методів захисту рослин;
- безпечність для здоров'я людини та навколишнього природного середовища під час їх виробництва, випробування і застосування за умови дотримання вимог, встановлених санітарними нормами, стандартами, нормативними документами;
- єдність державної політики щодо діяльності, пов'язаної з пестицидами і агрохімікатами.

Державна політика у сфері діяльності, пов'язаної з пестицидами і агрохімікатами, реалізується Кабінетом Міністрів України, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я та іншими органами виконавчої влади відповідно до їх компетенції. Повноваження органів виконавчої влади у сфері діяльності, пов'язаної з пестицидами і агрохімікатами, визначаються Законом «Про пестициди і агрохімікати» (статті 161 — 163).

Пестициди і агрохімікати вітчизняного, а також іноземного виробництва, що завозяться для використання на території України, мають відповідати таким вимогам: висока біологічна ефективність щодо цільового призначення; безпечність для здоров'я людини та навколишнього природного середовища за умови дотримання регламентів їх застосування; відповідність державним стандартам, санітарним нормам та іншим нормативним документам.

Забороняються ввезення на митну територію України (крім дослідних партій, що використовуються для державних випробувань та наукових досліджень), виробництво (крім виробництва для експорту та виробництва дослідних партій, що використовуються для державних випробувань, науково-технологічних досліджень та випробувань), торгівля, застосування та рекламування пестицидів і агрохімікатів до їх державної реєстрації.

Використання залишків пестицидів і агрохімікатів, термін реєстрації яких закінчився, проводиться протягом двох років за дозволом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, погодженим із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони здоров'я та спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики.

Обов'язковою умовою державної реєстрації пестицидів та агрохімікатів є наявність відповідної документації щодо безпечного застосування, включаючи позитивний висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи, методик визначення залишкових кількостей пестицидів і агрохімікатів у сільськогосподарській продукції, кормах, харчових продуктах, ґрунті, воді, повітрі.

У разі державної реєстрації пестицидів чи агрохімікатів в Україні забороняється протягом десяти років з дати такої реєстрації використовувати інформацію, що міститься в документації (досьє) щодо безпечного застосування цих пестицидів, агрохімікатів, без дозволу суб'єкта господарювання, за зверненням якого здійснено реєстрацію.

Після державної реєстрації пестицидів та агрохімікатів органи, що здійснюють державний контроль за їх застосуванням, забезпечуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, стандартними зразками пестицидів і агрохімікатів, методиками визначення їх залишкових кількостей.

Пестициди і агрохімікати реєструються терміном до десяти років.

Після закінчення терміну реєстрації пестицидів і агрохімікатів проводиться їх перереєстрація у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Перелік пестицидів і агрохімікатів, дозволених для використання, регламенти їх застосування та щорічні доповнення до нього ведуться спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища в порядку, передбаченому Кабінетом Міністрів України.

При застосуванні пестицидів і агрохімікатів здійснюється комплекс заходів відповідно до регламентів, встановлених для певної ґрунтово-кліматичної зони, з урахуванням попереднього агрохімічного обстеження ґрунтів, даних агрохімічного паспорта земельної ділянки (поля) і стану посівів, діагностики мінерального живлення рослин, прогнозу розвитку шкідників і хвороб.

Порушення законодавства про пестициди і агрохімікати тягне за собою цивільну, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством.

Відповідальність несуть особи, винні у:

- приховуванні або перекрученні інформації, що могло спричинити або спричинило загрозу життю та здоров'ю людини, а так само майну і навколишньому природному середовищу;
- недотриманні вимог стандартів, санітарних норм і правил та інших нормативних документів під час виробництва пестицидів, агрохімікатів і технічних засобів їх застосування;
- забрудненні пестицидами і агрохімікатами понад допустимі рівні сільськогосподарської сировини, кормів, харчових продуктів, ґрунту, води, повітря;

- порушенні регламентів та санітарних норм і правил транспортування, зберігання, торгівлі та застосування пестицидів і агрохімікатів;
- застосуванні пестицидів, агрохімікатів, технічних засобів, які не пройшли державних випробувань, реєстрації, перереєстрації;
- порушенні правил утилізації, знищення сільськогосподарської сировини і продовольчих продуктів, які не відповідають встановленим вимогам щодо вмісту пестицидів і агрохімікатів;
- невиконанні законних вимог посадових осіб, які здійснюють державний нагляд і контроль;
- використанні завідомо фальсифікованих пестицидів і агрохімікатів.

Відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушень законодавства про пестициди та агрохімікати, здійснюється відповідно до чинного законодавства.

Правове забезпечення радіоекологічної безпеки

Характерною рисою сучасного етапу соціально-економічного розвитку України є подальший розвиток ядерної енергії. Атомна радіація — це виняткове джерело підвищеної небезпеки, яке за своєю силою перевищує всі відомі до нього джерела. З урахуванням цього її виробництво й використання вимагають адекватного відображення в правовій сфері життя суспільства і відповідної законодавчої регламентації.

Концепція ядерного ризику містить як мінімум чотири елементи:

- оцінку ядерного ризику;
- управління ядерним ризиком;
- запобігання ймовірним негативним наслідкам, пов'язаним з ядерним ризиком;
- формування механізму і фондів відшкодування ймовірних збитків, можливих через цей ризик.

Оцінка ядерного ризику пов'язана з аналізом походження потенційної ядерної та радіаційної небезпеки в Україні. Це надто складний процес, який складається з двох етапів:

- визначення ризику (насамперед його джерел);
- оцінки ризику.

Проблема кількісного оцінювання ядерного ризику набула особливого значення у зв'язку з можливістю ядерних інцидентів.

Ядерний ризик, на відміну від ядерної небезпеки, не можна розглядати у відриві (відокремлено) від можливих наслідків прояву цієї небезпеки. Тобто ядерний ризик — це кількісна міра небезпеки з урахуванням її наслідків. Наслідки прояву ядерної небезпеки завжди пов'язані із заподіянням ядерної шкоди. Чим більша очікувана (ймовірна) ядерна шкода, тим значніший ядерний ризик. До того ж ядерний ризик буде тим більший, чим більша ймовірність прояву відповідної ядерної небезпеки. Отже, дефініція «ядерний

ризик» об'єднує два поняття — «ймовірність ядерної небезпеки» і «ядерна шкода».

До найбільш характерних особливостей ядерних ризиків належать:

- колосальний розмір і різноманітність видів шкоди;
- несприйнятливість іонізуючого випромінювання органами чуттів людини;
- пізнє виявлення шкоди; труднощі розмежування ядерної та неядерної шкоди;
- труднощі, пов'язані з оцінкою шкоди.

До основних об'єктів (джерел) потенційної ядерної та радіаційної небезпеки на території України належать підприємства ядерно-паливного циклу (АЕС, дослідницькі реактори та збірки, підприємства з видобування та переробки урану), підприємства, які використовують радіаційно небезпечні технології та матеріали, об'єкти, призначені для поводження з радіоактивними відходами, а також території, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Ядерна безпека в Законі України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (ст. 1) визначена як дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку. Навряд чи таке визначення відповідає реаліям і вимогам щодо забезпечення належної ядерної безпеки в Україні, а також змісту цього поняття.

Саме дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів становить основу забезпечення радіаційної безпеки. Отже, ядерна та радіаційна безпека настільки тісно взаємопов'язані, що без дотримання і забезпечення першої не можна вести мову і сподіватися на забезпечення другої.

Норми, правила і стандарти з ядерної безпеки — це критерії, вимоги й умови забезпечення безпеки під час використання ядерної енергії. Їх дотримання є обов'язковим при здійсненні будь-якого виду діяльності у сфері використання ядерної енергії. Вимоги зазначених норм, правил та стандартів приймаються з урахуванням рекомендацій міжнародних організацій у сфері використання ядерної енергії.

Один із основних напрямів використання ядерної енергії — виробництво

Радіаційна безпека визначається також як система законодавчих засобів (у тому числі норм радіаційної безпеки), спрямована на обмеження можливого опромінення населення і персоналу в результаті використання джерел іонізуючого випромінювання.

Розкриваючи поняття «радіаційна безпека», слід звернутися також до законодавчого його визначення. Так, у Законі України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» радіаційна безпека визначається як дотримання меж радіаційного впливу на персонал, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормативами, правилами та стандартами з безпеки (ст. 1).

Дуже тісно із поняттям радіаційної безпеки пов'язане поняття «радіаційний захист». Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», визначає *радіаційний захист* як сукупність радіаційно-

гігієнічних, проектно-конструкторських, технічних та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення радіаційної безпеки, дає змогу зробити висновок, що радіаційний захист стосовно радіаційної безпеки має виразно підлеглий характер.

Він спрямований на забезпечення радіаційної безпеки із залученням сукупності всіх заходів, у тому числі правових. Водночас радіаційна безпека спрямована на дотримання норм і принципів радіаційного захисту, які дають змогу гарантувати, що рівень радіоактивного опромінення за будь-яких обставин не буде перевищено, а людина і навколишнє природне середовище отримають надійний захист.

Радіаційна безпека покликана вирішити два основні завдання:

- зниження рівня опромінення персоналу і населення до регламентованих меж, а також охорона навколишнього природного середовища на основі комплексу медико-санітарних, гігієнічних та правових заходів;
- створення ефективної системи радіаційного контролю, яка дасть змогу оперативно реєструвати зміни різних параметрів радіаційної обстановки, на основі яких можна робити висновок про рівень опромінення персоналу і населення, радіоактивного забруднення об'єктів довкілля і на цій підставі вживати заходів щодо нормалізації радіаційної обстановки у випадку перевищення допустимих рівнів.

Основними принципами забезпечення радіаційної безпеки є:

принцип нормування — це обмеження допустимих рівнів індивідуальних доз опромінення громадян від усіх джерел іонізуючих випромінювань.

принцип обґрунтування — це заборона (обмеження) всіх видів діяльності з використанням джерел іонізуючих випромінювань, при яких одержана для людини і суспільства користь не перевищує ризику ймовірної шкоди, заподіяної додатковим до природного радіаційного фону опроміненням.

принцип оптимізації — це підтримка на допустимо низькому й можливому для досягнення рівні, з урахуванням економічних і соціальних факторів, індивідуальних доз опромінення і числа опромінених осіб при використанні будь-якого джерела іонізуючого випромінювання.

Додержання цих принципів у практичній діяльності і є передумовою вирішення проблем забезпечення як радіоекологічної, так і екологічної безпеки.

Правове забезпечення біологічної безпеки

Біологічна безпека - стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній негативний вплив його чинників (біологічних, хімічних, фізичних) на біологічну структуру і функцію людської особи в теперішньому і майбутніх поколіннях, а також відсутній незворотній негативний вплив на біологічні об'єкти природного середовища (біосферу) та сільськогосподарські рослини і тварини.

Правове регулювання забезпечення біологічної та генетичної безпеки як складових екологічної безпеки — це один із нових, водночас актуальних напрямів еколого-правової науки та законодавства.

Формування зазначеної групи норм викликано бурхливим розвитком біологічних та медичних досліджень наприкінці ХХ ст. та досягнутими ними результатами. Це дало можливість широко використовувати досягнення генетики в процесі виробництва сільськогосподарської продукції, харчовій та фармацевтичній промисловості завдяки генетично-інженерним модифікованим рослинам, тваринам та мікроорганізмам, при застосуванні трансгенних організмів для зниження хімічних навантажень на навколишнє середовище, а також у медицині в цілях генетичної терапії.

Одночасно все це викликає стурбованість у спеціалістів і громадськості, оскільки йдеться про неконтрольовані і не прогнозовані ризики впливу генетично змінених організмів на навколишнє середовище, на генетичну структуру людини, його біологічну та генетичну безпеку.

Основними принципами державної політики в галузі генетично-інженерної діяльності та поводженні з генетично модифікованими організмами (далі — поводження з ГМО) на сучасному етапі в Україні є:

- пріоритетність збереження здоров'я і охорони навколишнього природного середовища порівняно з отриманням економічних переваг від застосування ГМО;
- забезпечення заходів щодо дотримання біологічної і генетичної безпеки при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО в господарських цілях;
- контроль за ввезенням на митну територію України ГМО та продукції, отриманої з їх використанням, їх реєстрацією та обігом;
- загальнодоступність інформації про потенційні ризики від застосування ГМО, які передбачається використовувати у відкритій системі, та заходи щодо дотримання біологічної та генетичної безпеки;
- державна підтримка генетично-інженерних досліджень та наукових і практичних розробок у галузі біологічної і генетичної безпеки при створенні, дослідженні та практичному використанні ГМО в господарських цілях.

Правове забезпечення генетичної безпеки

Генетична безпека - стан середовища життєдіяльності людини, при якому відсутній будь-який неприродний вплив на людський геном, відсутній будь-який неприродний вплив на геном об'єктів біосфери, а також відсутній неконтрольований вплив на геном сільськогосподарських рослин і тварин, промислових мікроорганізмів, який призводить до появи у них негативних та/або небажаних властивостей;

Генетично модифіковані організми, що використовуються у відкритій системі, повинні відповідати вимогам біологічної та

генетичної безпеки за умови дотримання передбаченої технології використання.

Обов'язковою умовою використання ГМО у відкритій системі є наявність методів і методик їх ідентифікації, розроблених за міжнародними стандартами та затверджених в установленому порядку в Україні.

Забороняється вивільнення в навколишнє природне середовище ГМО до їх державної реєстрації.

До державної реєстрації вивільнення в навколишнє природне середовище ГМО можливе тільки з метою державної апробації (випробовувань). Проведення державної апробації (випробовувань) ГМО у відкритій системі здійснюється виключно на підставі дозволу, який видається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища. Дозвіл видається одноразово на проведення державної апробації (випробовувань) конкретно визначеного ГМО.

Продукція, яка реєструється у Державних реєстрах ГМО:

- сорти сільськогосподарських рослин та породи тварин, створені на основі ГМО;
- засоби захисту рослин, отримані з використанням ГМО; ГМО джерела харчових продуктів, а також харчові продукти, косметичні засоби, лікарські засоби, які містять ГМО або отримані з їх використанням;
- ГМО джерела кормів, а також кормові добавки та ветеринарні препарати, які містять ГМО або отримані з їх використанням.

Державна реєстрація здійснюється строком на п'ять років на безоплатній основі. Перереєстрація здійснюється у тому ж порядку, що і реєстрація. Термін розгляду реєстраційних документів не може перевищувати 120 днів з дня їх подачі, включаючи строки проведення відповідних експертиз.

Поняття надзвичайної екологічної ситуації. Основні принципи регулювання правового режиму в зоні надзвичайної екологічної ситуації

Надзвичайна екологічна ситуація (НЕС) являє собою надзвичайну ситуацію, за якої на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

НЕС критерії: стійкі, тривалі негативні зміни в навколишньому середовищі, що створюють загрозу для здоров'я і життя людей, обмежують або унеможливають господарську діяльність на відповідних територіях, загрожують збереженню природних ресурсів. Негативні зміни в навколишньому природному середовищі розглядаються як втрата, виснаження

чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення довкілля, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Основним елементом НЕС є:

- наявність загрози (вона повинна бути реальною, неминучою, потенційно небезпечною);
- наслідки (негативні, необоротні, істотні, стійкі);
- необхідність застосування додаткових (надзвичайних) заходів з боку держави щодо запобігання, захисту, ліквідації.

Залежно від характеру походження подій, що можуть зумовити виникнення надзвичайних екологічних ситуацій на території України, виокремлюються такі види НЕС:

- техногенного характеру;
- природного характеру.

До НЕС *техногенного характеру належать:* аварії на комунальних системах життєзабезпечення; аварії з викидом (загрозою) викиду сильнодіючих отруйних речовин, наявність у довкіллі шкідливих речовин понад гранично допустиму кількість тощо.

Аварія розглядається як небезпечна подія техногенного характеру, що спричинила ураження, травмування населення або створює на окремій території чи території суб'єкта господарювання загрозу життю або здоров'ю населення та призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи спричиняє наднормативні, аварійні викиди забруднюючих речовин та інший шкідливий вплив на навколишнє природне середовище.

Катастрофа-велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків.

На відміну від аварії, катастрофа може бути техногенного, природного або іншого характеру.

До надзвичайних ситуацій *природного характеру належать:* геофізичні, геологічні, метеорологічні, агрометеорологічні, гідрологічні та інші небезпечні явища; пожежі лісові та торф'яні, масова загибель диких тварин.

Залежно від місцезнаходження джерела виникнення НЕС поділяються на:

Внутрішні НЕС - джерело, безпосередньо розташоване на території України, і зовнішні НЕС - за її межами.

Залежно від обсягів заподіяних НЕС наслідків, обсягів технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для ліквідації її наслідків, визначаються такі рівні:

- державний;
- регіональний;
- місцевий;
- об'єктовий.

За наслідками НЕС можна класифікувати на:

- незворотні,
- тривалі,
- довгострокові,
- тимчасові
- суттєві.

Масштаби наслідків НЕС визначаються на основі експертної оцінки, прогнозу або результатів модельних експериментів, проведених кваліфікованими експертами. Залежно від отриманих результатів розробляється план реагування на виниклу конкретну НЕС.

Підстави оголошення території зоною надзвичайної екологічної ситуації

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» підставами для оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації є:

- значне перевищення гранично допустимих норм показників якості навколишнього природного середовища, визначених законодавством;
- виникнення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей або заподіяння значної матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам чи навколишньому природному середовищу внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших факторів;
- негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі на значній території, які неможливо усунути без застосування надзвичайних заходів з боку держави;
- негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі, які суттєво обмежують або виключають можливість проживання населення і провадження господарської діяльності на відповідній території;
- значне збільшення рівня захворюваності населення внаслідок негативних змін в навколишньому природному середовищі.

Окрема місцевість України оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України. Указ Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з дня звернення Президента України.

Згідно з законодавством Кабінет Міністрів України вносить подання про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації на підставі пропозицій центрального органу виконавчої влади, до відання якого віднесені питання екологічної безпеки, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування або за власною ініціативою.

Указом Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації негайно доводиться до відома населення через засоби масової інформації та систему оповіщення цивільної оборони.

Правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації

В межах зони надзвичайної екологічної ситуації встановлюється особливий правовий режим, який може тимчасово запроваджуватися в окремих місцевостях у разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і спрямовується для попередження людських і матеріальних втрат, відвернення загрози життю і здоров'ю громадян, а також усунення негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації.

Запровадження відповідного правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації передбачає виділення державою та/або органами місцевого самоврядування додаткових фінансових та інших матеріальних ресурсів, достатніх для нормалізації екологічного стану та відшкодування завданих збитків, запровадження спеціального режиму поставок продукції для державних потреб, реалізацію комплексних та цільових програм громадських робіт.

Статтею 8 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» передбачено, що за наявності достатніх підстав у межах зони надзвичайної екологічної ситуації може бути введено правовий режим надзвичайного стану в порядку, встановленому Законом України від 16 березня 2000 р. «Про правовий режим надзвичайного стану»¹.

Дія правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації може бути достроково припинена Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України у разі усунення обставин, що стали причиною оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації, виконання заходів, яких необхідно було вжити для нормалізації екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації.

Що ж стосується Автономної Республіки Крим, то припинення дії правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації на території Автономної Республіки Крим або в окремих її місцевостях може ініціювати Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Подання Кабінету Міністрів України про дострокове припинення дії правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації готуються з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади.

Ї достроковим припиненням дії правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації така територія не вважається зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Зміна правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації проводиться з дотриманням вимог, встановлених ст. 6 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації».

Зазначений Закон, зокрема ст. 10, визначає заходи, що можуть здійснюватися в зоні надзвичайної екологічної ситуації.

У разі запровадження в межах зони надзвичайної екологічної ситуації правового режиму надзвичайного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» можуть вживатися, зокрема, такі заходи:

- встановлення особливого режиму виїзду і в'їзду;
- посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення;
- запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності серед населення;
- примусове відчуження об'єктів права приватної власності з обов'язковим наступним повним відшкодуванням їх вартості;
- відселення людей з місць, небезпечних для їх проживання, з обов'язковим наданням їм жилих приміщень для постійного або тимчасового проживання;
- встановлення тимчасової заборони на будівництво нових і розширення діючих підприємств та об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної екологічної ситуації або із забезпеченням життєдіяльності населення, тощо.

У разі необхідності для виконання невідкладних аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт у зоні надзвичайної екологічної ситуації в установленому законом порядку можуть залучатися на добровільній основі працездатне населення, транспортні засоби громадян за умови обов'язкового забезпечення безпеки їх праці.

Президент України у разі виникнення потреби в терміновому виконанні в зоні надзвичайної екологічної ситуації великих обсягів аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт може прийняти рішення про залучення до виконання таких робіт військових частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законодавства України військових формувань.

Одночасно з зазначеними заходами Законом України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» (ст. 12) передбачені заходи, спрямовані на екологічне оздоровлення в зоні надзвичайної екологічної ситуації.

Поняття надзвичайного стану. Умови введення надзвичайного стану

До загального поняття надзвичайного державно-правового режиму включають: воєнний стан, надзвичайний стан, режим зони надзвичайної екологічної ситуації, особливе становище.

У ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» наводиться загальне визначення надзвичайного стану як «особливого правового режиму, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її

місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень».

Надзвичайний державно-правовий режим є крайнім заходом і застосовується тоді, коли нормалізувати обстановку за допомогою інших заходів неможливо.

Для введення надзвичайного стану повинні бути наявні умови та підстави, які передбачені вищезазначеним законом України. Підстави – нормативно-правові акти, які є юридичною основою введення надзвичайного державно-правового режиму.

Президент України наділений повноваженнями приймати рішення про введення надзвичайного стану в Україні або в окремій її місцевості. На підставі цього рішення Президент України видає Указ про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, який підлягає затвердженню законом Верховної Ради України. Указ Президента про введення надзвичайного стану призупиняє дію деяких законодавчих актів, обмежує права і свободи людини і громадянина (крім тих, що зазначені у ст. 64 Конституції України), організовує діяльність органів державної влади, на яких покладено обов'язок по реалізації заходів режиму надзвичайного стану. Указ Президента має імперативний характер, обов'язковий для виконання всіма суб'єктами, його реалізація гарантується примусовою силою держави.

Надзвичайний стан може бути введений лише за наявності реальної (тобто такої що вже настала) загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» передбачає наступні умови введення цього режиму:

- 1) виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення;

- 2) здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;

3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

4) виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи;

5) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства;

6) масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

7) необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

Перелік цих умов є вичерпний і з метою недопущення узурпації влади, не допускається введення надзвичайного режиму при наявності інших умов.

Загальна характеристика природно-заповідного фонду України

Природно-заповідний фонд – це ділянки суші і водного простору, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність та виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, рослинного та тваринного генофонду.

Структура природно-заповідного фонду України включає 11 категорій заповідних територій. В цілому, кожна з них створюється з метою охорони природи, біорізноманіття та краси ландшафтів для наступних поколінь. В той же час, кожна категорія має свої особливості.

Біосферні заповідники мають міжнародне значення. В них охороняються найбільш типові природні комплекси біосфери, а також здійснюється екологічний моніторинг.

В біосферних заповідниках виділяються зони:

- заповідна зона призначена для охорони і збереження природних комплексів;
- буферна зона призначена для запобігання негативного впливу на заповідну зону. У буферній зоні дозволяється екотуристична та екоосвітня діяльність
- зона антропогенних ландшафтів в якій розташовуються населені пункти та ведеться господарська діяльність.

Всього в Україні чотири біосферних заповідники: «Асканія-Нова», Дунайський, Чорноморський, Карпатський.

Природні заповідники мають загальнодержавне значення. Вони створюються з метою збереження природи та науково-дослідних робіт. Забороняється будь-яка туристична, рекреаційна та господарська діяльність.

Національні природні парки також мають загальнодержавне значення. Крім природоохоронної роботи, вони проводять рекреаційну, туристичну та оздоровчу діяльність. Крім цього, вони відіграють важливу роль у культурно-освітніх процесах та науковій діяльності.

Регіональні ландшафтні парки мають, як і національні природні парки, два основних завдання: збереження типових та унікальних природних комплексів даної місцевості та створення умов для організованого відпочинку населення.

Відмінність у тому, що регіональні ландшафтні парки є місцевого або регіонального значення.

Заказники – природні території, які створюються з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. Вони можуть бути зоологічні, ботанічні, ландшафтні тощо.

Пам'ятки природи. Це унікальні природні утворення, які мають природоохоронне, наукове, естетичне значення. Наприклад, 300-літній дуб може бути прикладом пам'ятки природи.

Заповідні урочища являють собою заповідні цілісні ландшафти. Це можуть бути лісові, степові, болотні та інші комплекси. У ботанічних садах працюють над збереженням, вивченням, акліматизацією, розмноженням рідкісних і типових видів місцевої та світової флори.

Загальна характеристика природних територій та об'єктів природно-заповідного фонду України

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи.

На території ботанічних садів забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню колекцій флори.

У межах ботанічних садів для забезпечення необхідного режиму охорони та ефективного використання можуть бути виділені зони:

1) експозиційна — її відвідування дозволяється в порядку, що встановлюється адміністрацією ботанічного саду;

2) наукова — до складу зони входять колекції, експериментальні ділянки тощо, на відвідування її мають право лише співробітники ботанічного саду у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також спеціалісти інших установ з дозволу адміністрації саду;

3) заповідна — відвідування її забороняється, крім випадків, коли воно пов'язано з проведенням наукових спостережень;

4) адміністративно-господарська.

Наприклад, лише у м. Києві розташовано три ботанічні сади загальнодержавного значення: Центральний ботанічний сад ім. М.Гришка (площа — 130 га), ботанічний сад ім. академіка Фоміна (22,5 га), ботанічний сад національного аграрного університету (53,0 га).

Дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх

композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання.

На території дендрологічних парків забороняється діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню дендрологічних колекцій.

На території дендрологічних парків може бути проведено зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів.

Зоологічні парки створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

На території зоологічних парків забороняється діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню сприятливих умов для життя тварин цих парків.

На території зоологічних парків з метою забезпечення виконання поставлених перед ними завдань виділяються зони:

1) експозиційна — призначена для стаціонарного утримання тварин і використання їх у культурно-пізнавальних цілях;

2) наукова — у її межах проводиться науково-дослідна робота;

3) рекреаційна — призначена для організації відпочинку та обслуговування відвідувачів парку;

4) господарська — зона, де розміщуються допоміжні господарські об'єкти.

Парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою охорони їх і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях.

На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва забезпечується проведення екскурсій та масовий відпочинок населення, здійснюється догляд за насадженнями, включаючи санітарні рубки, рубки реконструкції та догляду з підсадкою дерев і чагарників ідентичного видового складу, замість загиблих, вживаються заходи щодо запобігання самосіву, збереження композицій із дерев, чагарників і квітів, трав'яних газонів.

На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва може проводитися зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів.

ОСНОВНІ НОРМАТИВНІ АКТИ

1. Європейська ландшафтна конвенція (Страсбург, Франція, 17 червня 2004 року), ратифікована Законом України від 7 вересня 2005 року// Відомості Верховної Ради України.- 2005 р.- № 51.- Ст. 547.
2. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджена Законом України від 18 березня 2004 року// Відомості Верховної Ради України.- 2004 р.- № 29.- Ст. 367;
3. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки, затверджена Законом України від 21 вересня 2000 року// Відомості Верховної Ради України.- 2000 р.- № 47.- Ст. 405;
4. Заключне звернення європейського екофоруму на 5-й конференції міністрів „Довкілля для Європи”, Київ, 21-23 травня 2003 рік// <http://www.unece.org/>;
5. Закон України "Про захист рослин" від 14 жовтня 1998 року// Відомості Верховної Ради України. - 1998 р.- № 50-51.- Ст. 310;
6. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року// Відомості Верховної Ради України. - 1991 р.- № 41.- Ст. 546.
7. Закон України "Про стандартизацію" від 17 травня 2001 року// Відомості Верховної Ради України.- 2001 р.- № 31.- Ст. 145;
8. Закон України „Про виключну (морську) економічну зону України” від 16 травня 1995 року// Відомості Верховної Ради України.- 1995 р.- № 21.- Ст. 152;
9. Закон України „Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” від 8 лютого 1995 року// Відомості Верховної Ради України.- 1995 р.- № 12.- Ст. 81;
10. Закон України „Про впорядкування питань, пов’язаних із забезпеченням ядерної безпеки” від 24 червня 2004 року// Відомості Верховної Ради України.- 2004 р.- № 46.- Ст. 511;
11. Закон України „Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” від 23 березня 2000 року// Відомості Верховної Ради України.- 2000 р.- № 25.- Ст. 195;
12. Закон України „Про державні цільові програми” від 18 березня 2004 року// Відомості Верховної Ради України.- 2004 р.- № 25.- Ст. 352;
13. Закон України „Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів” від 31 травня 2007 року// <http://portal.rada.gov.ua/>;
14. Закон України „Про державну статистику” в редакції від 13 липня 2000 року// Відомості Верховної Ради України.- 2000 р.- № 43.- Ст. 362
15. Закон України „Про джерела фінансування органів державної влади” від 30 червня 1999 року// Відомості Верховної Ради України.- 1999 р.- № 34.- Ст. 274;

16. Закон України „Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії” від 11 січня 2000 року// Відомості Верховної Ради України.- 2000 р.- № 9.- Ст. 68;
17. Закон України „Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності” від 6 вересня 2005 року// Відомості Верховної Ради України.- 2005 р.- № 48.- Ст. 483;
18. Закон України „Про екологічну мережу України” від 24 червня 2004 року// Відомості Верховної Ради України.- 2004 р.- № 45.- Ст. 502;
19. Закон України „Про заборону репродуктивного клонування людини” від 14 грудня 2004 року// Відомості Верховної Ради України.- 2005 р.- № 5.- Ст. 111;
20. Закон України „Про інформацію” від 2 жовтня 1992 року// Відомості Верховної Ради України.- 1992 р.- № 48.- Ст. 650;
21. Закон України „Про Кабінет Міністрів України” від 21 грудня 2006 року// Відомості Верховної Ради України.- 2007 р.- № 11.- Ст. 94;
22. Закон України „Про курорти” від 5 жовтня 2000 року// Відомості Верховної Ради України.- 2000 р.- № 50.- Ст. 435;
23. Закон України „Про ліцензування певних видів господарської діяльності” від 1 червня 2000 року// Відомості Верховної Ради України.- 2000 р.- № 36.- Ст. 299;
24. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 року// Відомості Верховної Ради України.- 1997 р.- № 24.- Ст. 170;
25. Закон України „Про місцеві державні адміністрації” від 9 квітня 1999 року// Відомості Верховної Ради України.- 1999 р.- № 20-21.- Ст. 190;
26. Закон України „Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону” від 10 лютого 2000 року// Відомості Верховної Ради України.- 2000 р.- № 13.- Ст. 99;
27. Закон України „Про об’єднання громадян” від 16 червня 1992 року// Відомості Верховної Ради України.- 1992 р.- № 34.- Ст. 504;
28. Закон України „Про основи містобудування” від 16 листопада 1992 року// Відомості Верховної Ради України.- 1992 р.- № 52.- Ст. 683;
29. Закон України „Про охорону атмосферного повітря” в редакції від 21 червня 2001 року// Відомості Верховної Ради України.- 2001 р.- № 48.- Ст. 252;
30. Закон України „Про охорону культурної спадщини” від 8 червня 2000 року// Відомості Верховної Ради України.- 2000 р.- № 39.- Ст. 333;
31. Закон України „Про охорону навколишнього природного середовища” від 25 червня 1991 року// Відомості Верховної Ради України.- 1991 р.- № 41.- Ст. 546.
32. Закон України „Про оцінку земель” від 11 грудня 2003 року// Відомості Верховної Ради України.- 2004 р.- № 15.- Ст. 229;
33. Закон України „Про плату за землю” в редакції від 19 вересня 1996 року// Відомості Верховної Ради України.- 1996 р.- № 45.- Ст. 238;
34. Закон України „Про поставки продукції для державних потреб” від 22 грудня 1995 року// Відомості Верховної Ради України.- 1996 р.- № 3.- Ст. 9;

35. Закон України „Про природно-заповідний фонд України” від 16 червня 1992 року// Відомості Верховної Ради України.- 1992 р.- № 34.- Ст. 502;
36. Закон України „Про рентні платежі за нафту, природний газ і газовий конденсат” від 5 лютого 2004 року// Відомості Верховної Ради України.- 2004 р.- № 19.- Ст. 272;
37. Закон України „Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них” від 6 лютого 2003 року// Відомості Верховної Ради України.- 2003 р.- № 15.- Ст. 107;
38. Закон України „Про рослинний світ” від 9 квітня 1999 року// Відомості Верховної Ради України.- 1999 р.- № 22-23.- Ст. 198;
39. Закон України „Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності” від 1 грудня 2005 року// Офіційний вісник України.- 2005 р.- № 52.- Ст. 3246;
40. Закон України „Про страхування” в редакції від 4 жовтня 2001 року// Відомості Верховної Ради України.- 2002 р.- № 7.- Ст. 50;
41. Закон України „Про тваринний світ” від 13 грудня 2001 року// Відомості Верховної Ради України.- 2002 р.- № 14.- Ст. 97;
42. Закон України „Про хімічні джерела струму” від 23 лютого 2006 року// Відомості Верховної Ради України.- 2006 р.- № 33.- Ст. 279;
43. Закон України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 року// Відомості Верховної Ради України.- 1995 р.- № 8.- Ст. 54;
44. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року// Відомості Верховної Ради України.- 1994.- № 27.- Ст. 218;
45. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року// Відомості Верховної Ради України.- 1994 р.- № 27.- Ст. 218;
46. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року// Відомості Верховної Ради України.- 1994.- № 27.- Ст. 218;
47. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року// Відомості Верховної Ради України.- 2003.- № 39.- Ст. 351;
48. Закон України «Про систему оподаткування» в редакції від 18 лютого 1997 року// Відомості Верховної Ради України.- 1997 р.- № 16.- Ст. 119;
49. Інструкція про порядок взаємодії Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Державної прикордонної служби України щодо запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, затверджена наказом МНС і Адміністрації Державної прикордонної служби України від 26 березня 2007 року № 182/220// <http://portal.rada.gov.ua/>;
50. Інструкція про порядок взаємодії Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та Міністерства внутрішніх справ щодо запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного

характеру, затверджена наказом МНС і МВС України від 3 квітня 2007 року № 205/105// <http://portal.rada.gov.ua/>

51. Інструкція про порядок розгляду звернень громадян, їх особистого прийому в Міністерстві охорони навколишнього природного середовища України, затверджена наказом Мінприроди від 6 липня 2005 року № 244// Офіційний вісник України.- 2005 р.- № 29.- Ст. 1750.

52. Інструкція про порядок та умови застосування запобіжних заходів посадовими особами Державної інспекції цивільного захисту та техногенної безпеки, затверджена наказом МНС України від 27 березня 2006 року № 170// <http://portal.rada.gov.ua/>

53. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року// Відомості Верховної Ради УРСР.- 1971 р.- Додаток № 50.- Ст. 375;

54. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року// Відомості Верховної Ради УРСР.- 1984 р.- Додаток № 51.- Ст. 1122;

55. Кодекс України про надра 27 липня 1994 р. // Відомості Верховної Ради – 1994 - N 36 - ст.340.

56. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року// Відомості Верховної Ради України. - 1994 р.- № 36.- Ст. 340;

57. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року// Відомості Верховної Ради України.- 1994 р.- № 36.- Ст. 340;

58. Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці (Париж, 17 червня 1994 року), Україна приєдналася згідно з Законом від 4 липня 2002 року// Відомості Верховної Ради України.- 2002 р.- № 36.- Ст. 267;

59. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головню як середовища існування водоплавних птахів (Рамсар, Іран, 2 лютого 1971 року), Україна бере участь згідно з Законом України від 29 жовтня 1996 року// Відомості Верховної Ради України.- 1996 р.- № 50.- Ст. 279;

60. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргус, Данія, 25 червня 1998 року), ратифікована Законом України від 6 липня 1999 року// Відомості Верховної Ради України.- 1999 р.- № 34.- Ст. 296;

61. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у ході прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 року (Оргус, Данія)// Відомості Верховної Ради України.- 1999 р.- № 34.- Ст. 296;

62. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин від 23 червня 1979 року, Україна приєдналася згідно з Законом від 19 березня 1999 року// Відомості Верховної Ради України.- 1999 р.- № 18.- Ст. 154;

63. Конвенція про охорону біологічного різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 11 червня 1992 року), ратифікована Законом України від 29 листопада 1994 року// Відомості Верховної Ради України.- 1994 р.- № 49.- Ст. 433;

64. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Париж, 16 листопада 1972 року), ратифікована указом Президії Верховної Ради УРСР від 4 жовтня 1988 року// <http://portal.rada.gov.ua/>;

65. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Берн, 19 вересня 1979 року), Україна приєдналася згідно з Законом від 29 жовтня 1996 року// Відомості Верховної Ради України.- 1996 р.- № 50.- Ст. 278;
66. Конвенція про оцінку впливу на довкілля у транскордонному контексті (Еспо, Фінляндія, 26 лютого 1991 року), ратифікована Законом України від 19 березня 1999 року// Відомості Верховної Ради України.- 1999 р.- № 18.- Ст. 153;
67. Конвенція про ядерну безпеку (Відень, 20 березня 1994 року), ратифікована Законом України від 17 грудня 1997 року// Відомості Верховної Ради України.- 1998 р.- № 16.- Ст. 70;
68. Конституція України від 28 червня 1996 року// Відомості Верховної Ради України.- 1996 р.- № 30.- Ст. 141;
69. Концепція Державної програми проведення моніторингу навколишнього природного середовища, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2004 року № 992-р// Офіційний вісник України.- 2005 р.- № 1.- Ст. 40;
70. Концепція екологічної освіти України, схвалена рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 20 грудня 2001 року № 13/6-19// Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України.- 2002 р.- квітень.- № 7;
71. Концепція Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2006 року № 70-р// <http://portal.rada.gov.ua/>;
72. Концепція сталого розвитку України/ Волошин В. В. та ін. - К., 1997 р.- 17 с.
73. Нормативи граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел, затверджені наказом Мінприроди України від 27 червня 2006 року № 309// Офіційний вісник України.- 2006 р.- № 31.- Ст. 2259.
74. Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами (Відень, 29 вересня 1997 року), ратифікована Законом України від 20 квітня 2000 року// Відомості Верховної Ради України.- 2000 р.- № 31.- Ст. 243;
75. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, схвалені постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98-ВР// Відомості Верховної Ради України.- 1998 р.- № 38-39.- Ст. 248.
76. Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 року № 554// Урядовий кур'єр.- 1995.- № 131.- 2 вересня;
77. Перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 року № 1147// <http://portal.rada.gov.ua/>;

78. Перелік водних об'єктів, що відносяться до категорії лікувальних, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1996 року № 1499// <http://portal.rada.gov.ua/>;
79. Перелік населених пунктів, віднесених до курортних, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1996 року № 1576// Урядовий кур'єр.- 1997 р.- № 11-12.- 23 січня;
80. Перелік об'єктів та окремих територій, які підлягають постійному та обов'язковому на договірній основі обслуговуванню державними аварійно-рятувальними службами, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 року № 1214// Офіційний вісник України.- 2000 р.- № 32.- 25 серпня;
81. План заходів щодо виконання у 2007 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 року № 90-р// <http://portal.rada.gov.ua/>.
82. План реагування на надзвичайні ситуації державного рівня, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2001 року № 1567// Офіційний вісник України.- 2001 р.- № 47.- Ст. 2100;
83. Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля, затверджене наказом Мінекоресурсів України від 27 лютого 2002 року № 88// Офіційний вісник України.- 2002 р.- № 12.- Ст. 631;
84. Положення про громадських інспекторів рибоохорони, затверджене наказом Мінагрополітики від 9 жовтня 2002 року № 324// Офіційний вісник України.- 2002 р.- № 44.- Ст. 2055;
85. Положення про громадських мисливських інспекторів, затверджене наказом Держкомлісгоспу України від 1 березня 2002 року № 27// Офіційний вісник України.- 2002 р.- № 13.- Ст. 683;
86. Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2006 року № 462// Офіційний вісник України.- 2006 р.- № 15.- Ст. 1080;
87. Положення про Державну екологічну інспекцію, у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16 червня 2004 року № 770// Офіційний вісник України.- 2004 р.- № 24.- Ст. 1589;
88. Положення про Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 лютого 1998 року № 174// Офіційний вісник України.- 1998.- № 7.- 5 березня;
89. Положення про державну систему моніторингу довкілля, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 року № 391// Офіційний вісник України.- 1998 р.- № 13.- 16 квітня
90. Положення про Державну службу заповідної справи, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2001 року № 1000// Офіційний вісник України.- 2001 р.- № 33.- Ст. 1540;

91. Положення про Державну службу медицини катастроф, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 2001 року № 827// Офіційний вісник України.- 2001.- № 136.- 1 серпня;
92. Положення про екологічний контроль у пунктах пропуску через державний кордон та у зоні діяльності регіональних митниць і митниць, затверджене наказом Мінекобезпеки від 8 вересня 1999 року № 204// Офіційний вісник України.- 1999 р.- № 47.- 10 грудня;
93. Положення про єдину державну систему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 року № 1198// Офіційний вісник України.- 1998.- № 31.- 20 серпня;
94. Положення про Координаційну раду з питань формування національної екологічної мережі, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2001 року № 1603// Офіційний вісник України.- 2001 р.- № 49.- Ст. 2192.
95. Положення про Координаційну раду зі створення та функціонування Урядової інформаційно-аналітичної системи з питань надзвичайних ситуацій, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2001 року № 215// Офіційний вісник України.- 2001.- № 11.- Ст. 429;
96. Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2006 року №1524// Офіційний вісник України.- 2006 р.- № 44.- Ст. 2949.
97. Положення про Національну раду з питань безпечної життєдіяльності населення, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1993 року № 733// <http://portal.rada.gov.ua/>;
98. Положення про національну систему сейсмічних спостережень та підвищення безпеки проживання населення у сейсмонебезпечних регіонах, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 року № 699// Офіційний вісник України.- 1997 р.- № 28.- Ст. 68;
99. Положення про організацію оповіщення і зв'язку у надзвичайних ситуаціях, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 1999 року № 192// Офіційний вісник України.- 1999.- № 7.- 5 березня;
100. Положення про порядок ведення державного кадастру тваринного світу, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 15 листопада 1994 року № 772// <http://portal.rada.gov.ua/>
101. Положення про порядок надання екологічної інформації, затверджене наказом Мінприроди від 18 грудня 2003 року № 169// Офіційний вісник України.- 2004 р.- № 6.- Ст. 358
102. Положення про порядок опломбування або опечатування підприємств, окремих їх цехів (дільниць) і одиниць обладнання у разі обмеження чи зупинення (тимчасово) діяльності підприємств і об'єктів, затверджене наказом Мінприроди України від 15 вересня 2004 року № 353// Офіційний вісник України.- 2004 р.- № 40.- Ст. 2653;

103. Положення про порядок проведення евакуації населення у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2001 року № 1432// Офіційний вісник України.- 2001 р.- № 44.- Ст. 1980;
104. Положення про порядок установлення лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 року № 459// <http://portal.rada.gov.ua/>;
105. Положення про порядок формування, використання позабюджетного фонду регулювання ядерної та радіаційної безпеки Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, затверджене наказом Мінекобезпеки України від 5 лютого 1996 року № 11// <http://portal.rada.gov.ua/>;
106. Положення про регіональні кадастри природних ресурсів, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2001 року № 1781// Офіційний вісник України.- 2002 р.- № 1.- Ст. 10
107. Положення про Систему державної екологічної експертизи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища, затверджене наказом Мінприроди від 12 жовтня 2004 року № 389// <http://www.menr.gov.ua/>;
108. Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля, затверджене наказом Мінприроди України від 18 грудня 2003 року № 168// Офіційний вісник України.- 2004 р.- № 6.- Ст. 357;
109. Положення про функціональну підсистему запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру Міністерства промислової політики, затверджене наказом Мінпромполітики України від 5 червня 2006 року № 208// <http://portal.rada.gov.ua/>;
110. Порядок ведення державного водного кадастру, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1996 року № 413// <http://portal.rada.gov.ua/>
111. Порядок відшкодування шкоди особам, що постраждали від надзвичайних обставин, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 1992 року № 562// <http://portal.rada.gov.ua/>;
112. Порядок встановлення нормативів збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету, та його справляння, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 січня 1999 року № 115// Офіційний вісник України.- 1999 р.- № 5.- 19 лютого;
113. Порядок встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 року № 303// Офіційний вісник України.- 1999 р.- № 9.- 19 березня;
114. Порядок державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 1995 року № 75// <http://portal.rada.gov.ua/>
115. Порядок здійснення підготовки населення на підприємствах, в установах та організаціях до дій при виникненні надзвичайних ситуацій

- техногенного та природного характеру, затверджений наказом МНС від 23 квітня 2001 року № 97// Офіційний вісник України.- 2001 р.- № 23.- Ст. 1053;
116. Порядок і правила проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності за ядерну шкоду, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 2003 року № 953// Офіційний вісник України.- 2003 р.- № 26.- Ст. 1280;
117. Порядок інформування у разі виникнення надзвичайних ситуацій на підприємствах вугільної промисловості України, затверджений наказом Мінвуглепрому України від 17 жовтня 2006 року № 500// <http://portal.rada.gov.ua/>;
118. Порядок класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 року № 368// Офіційний вісник України. - 2004. - № 12.- Ст. 740;
119. Порядок надання водно-болотним угіддям статусу водно-болотних угідь міжнародного значення, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 року № 1287// Офіційний вісник України.- 2002 р.- № 36.- Ст. 1693.
120. Порядок обліку місць масового відпочинку населення на водних об'єктах, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2002 року № 264// Офіційний вісник України.- 2002 р.- № 11.- Ст. 508;
121. Порядок обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища, затверджений постановою Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 року № 2751-ХІІ// Відомості Верховної Ради України.- 1992 р.- № 46.- Ст. 637;
122. Порядок планування та фінансування природоохоронних заходів з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, затверджений наказом Мінекоресурсів України від 21 травня 2002 року № 189// Офіційний вісник України.- 2002 р.- № 24.- Ст. 1183;
123. Порядок проведення відбору природоохоронних заходів та юридичних осіб усіх форм власності, які планують здійснити природоохоронні заходи, для надання фінансової підтримки через механізм здешевлення кредитів комерційних банків, затверджений наказом Мінприроди України від 18 липня 2006 року № 344// <http://portal.rada.gov.ua/>.
124. Порядок розроблення і затвердження нормативів ГДВ забруднюючих речовин із стаціонарних джерел, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2001 року № 1780// Офіційний вісник України.- 2002.- № 1.- Ст. 9;
125. Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1996 року № 1100// <http://portal.rada.gov.ua/>;
126. Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого рівня впливу фізичних та біологічних чинників стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря, затверджений постановою

Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 300// Офіційний вісник України.- 2002.- № 12.- Ст. 572;

127. Порядок розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 299// Офіційний вісник України.- 2002.- № 12.- Ст. 571;

128. Порядок справляння збору за спеціальне використання водних ресурсів та збору за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 року № 1494// Офіційний вісник України.- 1999 р.- № 33.- 3 вересня;

129. Порядок справляння збору за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 липня 1998 року № 1012// Офіційний вісник України.- 1998 р.- № 27.- 23 липня;

130. Порядок справляння плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 року № 1682// Офіційний вісник України.- 2000 р.- № 46.- Ст. 1992;

131. Порядок справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12 вересня 1997 року № 1014// Офіційний вісник України.- 1997 р.- № 38.- 23 вересня;

132. Порядок справляння плати за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 року № 449// Офіційний вісник України.- 1998 р.- № 14.- 23 квітня;

133. Порядок створення і ведення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року № 872// Офіційний вісник України.- 2001 р.- № 31.- Ст. 1397;

134. Порядок створення і ведення Державного кадастру природних територій курортів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2001 року № 562// Офіційний вісник України.- 2001 р.- № 21.- Ст. 953;

135. Порядок створення і функціонування територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту затверджений наказом МНС від 3 листопада 2004 року № 145// Офіційний вісник України.- 2004.- № 50.- Ст. 3308;

136. Порядок фінансування робіт із запобігання і ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 4 лютого 1999 року № 140// Офіційний вісник України.- 1999.- № 5.- 19 лютого;

137. Постанова Верховної Ради України „Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля” від 4 листопада 2004 року № 2169-IV// Відомості Верховної Ради України.- 2005 р.- № 2.- Ст. 72

138. Постанова Кабінету Міністрів України „Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду України” від 21 квітня 1998 року № 521// Офіційний вісник України.- 1998 р.- № 16.- 7 травня;
139. Постанова Кабінету Міністрів України „Про заходи щодо поетапного впровадження в Україні вимог директив Європейської Спільноти, санітарних, екологічних, ветеринарних, фітосанітарних норм і міжнародних та європейських стандартів” від 19 березня 1997 року № 244//Урядовий кур’єр. - 1997 рік. - № 60-61.
140. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 15 жовтня 2004 року № 1365// Офіційний вісник України.- 2004 р.- № 42.- Ст. 2763.
141. Правила видачі дозволів та сертифікатів на ввезення в Україну та вивезення за її межі зразків видів дикої фауни і флори, які є об’єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, затверджені наказом Мінприроди й Мінагрополітики України від 16 квітня 2002 року № 147/110// Офіційний вісник України.- 2002 р.- № 24.- Ст. 1197;
142. Правила улаштування, експлуатації та технічного обслуговування систем раннього виявлення надзвичайних ситуацій та оповіщення людей у разі їх виникнення, затверджені наказом МНС України від 15 травня 2006 року № 288// <http://portal.rada.gov.ua/>;
143. Про екологічний аудит: Закон України від 24 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради – 2004 - N 45 - ст.500.
144. Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання: Закон України від 14 січня 1998 р. // Відомості Верховної Ради – 1998 - N 22. - ст.115.
145. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: Закон України від 8 червня 2000 р. // Відомості Верховної Ради – 2000 - N 40. - ст.337
146. Про об’єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради – 2001 - N 15. - ст.73.
147. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради – 2003 - N 39. - ст.351.
148. Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 2 березня 1995 р. // Відомості Верховної Ради – 1995 - N 14. - ст.91.
149. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради – 2000 - N 23. - ст.176.
150. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 р. // Відомості Верховної Ради – 1991 - N 16. - ст.168.
151. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17 // Вісник Верховного Суду України. - 2005.- № 1.- С. 1.

152. Проблеми сталого розвитку України.- К.: „БМТ”, 1998 р.
153. Прогнозування і розробка програм. Методичні рекомендації/ за ред. Бесєдіна В. Ф.- К., 2000 р.
154. Програма дій "Порядок денний на ХХІ століття" / Переклад з англійської: ВГО "Україна. Порядок денний на ХХІ століття". - К.: Інтелсфера, 2000.-360 с.
155. Програма інтеграції України до Європейського Союзу, схвалена указом Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072/2000// Офіційний вісник України. – 2000 рік. - № 39. – 13 жовтня;
156. Разметаев С.В. Право собственности на природные ресурсы Украины. – Харьков: Консум, 1995. – 56 с.
157. Рамкова конвенція ООН про зміну клімату (Ріо-де-Жанейро, 11 червня 1992 року), ратифікована Законом України від 29 жовтня 1996 року// Відомості Верховної Ради України.- 1996 р.- № 50.- Ст. 277;
158. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (Київ, 22 травня 2003 року), ратифікована Законом України від 7 квітня 2004 року// Відомості Верховної Ради України.- 2004 р.- № 32.- Ст. 383;
159. Решение экологических проблем автотранспорта / Емельянов В.Е. // ЭКИП.- 2005.- №4.- С36-38.
160. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства „Всеукраїнський Акціонерний Банк” щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001// Офіційний вісник України.- 2001 р.- № 24.- Ст. 1076.
161. Роттердамська конвенція про процедуру попередньої обґрунтованої згоди щодо окремих небезпечних хімічних речовин та пестицидів у міжнародній торгівлі від 10 вересня 1998 року, Україна приєдналася згідно з Законом від 26 вересня 2002 року// Відомості Верховної Ради України.- 2002 р.- № 46.- Ст. 341.
162. Указ Президента України „Про біосферні заповідники в Україні” від 26 листопада 1993 року № 563/93// <http://portal.rada.gov.ua/>;
163. Указ Президента України „Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні” від 23 травня 2005 року № 838/2005// Урядовий кур’єр.- 2005 р.- № 100.- 1 червня;
164. Указ Президента України „Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні” від 21 лютого 2007 року № 136/2007// <http://portal.rada.gov.ua/>;

Література

1. Аграрне право України: підручник/ за ред. Погрібного О. О.- К.: Істина, 2004 р.- 448 с.
2. Андрейцев В. І. Екологічне право. Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів.- К.: Вентурі, 1996 р.- 208 с.

3. Андрейцев В. І. Екологічне право. Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів.- К.: Вентурі, 1996 р.- 208 с.
4. Андрейцев В. І. Екологія і закон: еколого-правова відповідальність.- К., 1991 р.
5. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та науково-практ. посіб. - К.: Знання-Прес, 2002 р. – 332 с.
6. Андрейцев В. І., Пустовойт М. А., Калиновський С. В. Екологічна експертиза: право і практика.- К.: Урожай, 1992 р.
7. Андрейцев В.І. Політика. Інновація. Приватизація. Екологічна безпека.- Право.- К., 1996. - 208 с.
8. Андрієвський І.Д. Регулятори економічної, екологічної, та соціальної безпеки країни у сфері користування надрами. Наук.стаття. - К. - 2005. / <http://hghltd.yandex.net/yandbtm?url>
9. Апостолюк С. О. та ін. Охорона навколишнього середовища в лісопромисловому комплексі.- Л.: Афіша, 2001 р.- 200 с.
10. Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України: Навчальний посібник. – К.: Атака, 2001. – 216 с.
11. Балюк Г.І. Екологічне право України: Конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини): Навч. посібник. - К.: Юринком Інтер, 2006. - 192 с.
12. Барабаш М. Б. Екологічні проблеми України.- К., 1989 р.
13. Бачинський Б. О., Беренда Н. В., Бондаренко В. Д. та ін. Основи соціоекології.- К.: Вища школа, 1995 р.
14. Білявський Г. О., Падун М. М., Фурдуй Р. С. Основи загальної екології: 2-ге вид.- К.: Либідь, 1995 р.- 368 с.
15. Білявський Г. О., Фурдуй Р. С. Основи екологічних знань: Підручник.- К.: Либідь, 1997 р.- 288 с.
16. Бобылев А.И., Демичев Д.М., Шингель Н.А. Правовой режим использования и охраны природных объектов и природных ресурсов. – Мн.: БГУ, 1993. – 198 с.
17. Бондар Л. О., Курзова В. В. Екологічне право України у запитаннях і відповідях: навч. посібник.- Харків: Ксилон, 2006 р.- 245 с.
18. Бондар Л.О., Курзова В.В. - Екологічне право України. Навч. посібник. 2-е видання: доп. та перероблене // Вид-во "Бурун Книга", 2008. – 368 с.
19. Бондаренко В.Д., Делеган И.В., Кравченко С.Н. Охрана животного мира: Организационные и правовые вопросы: методические указания. — К.: УМКВО, 1989. — 62 с.
20. Бондарюк В. [Надра України — власність народу](#) / Газета Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України(№ 3 (87) лютий 2002 року)
21. Бринчук М.М. Атмосферный воздух как объект правовой охраны / М.М. Бринчук. - Сов. государство и право. - 1983. - № 5. - С. 68-73
22. Бурдіян Г., Дерев'янку В., Кривульченко А. Навколишнє середовище та його охорона. - К., 1993 р.

23. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 року// Відомості Верховної Ради України.- 2001 р.- № 37-38.- Ст. 189;
24. Величко О.М., Зеркалов Д.В. Екологічне управління: Навчальний посібник. -К.: Наук. Світ, 2001. - 193 с.
25. Віденська конвенція про охорону озонного шару від 22 березня 1985 року// Офіційний вісник України.- 2005 р.- № 21.- Ст. 1179;
26. Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 21 травня 1963 року, Україна приєдналася згідно з Законом від 12 липня 1996 року// Відомості Верховної Ради України.- 1996 р.- № 44.- Ст. 222;
27. Водне господарство в Україні/ за ред. Яцика А. В., Хорева В. М.- К., 2000 р.
28. Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. // Відомості Верховної Ради – 1995 - N 24 - ст.190.
29. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року// Відомості Верховної Ради України. - 1995 р.- № 24.- Ст. 189;
30. Волик М.П. Правове регулювання полювання в Україні. Автореф. Дис... канд. юрид. наук. — Одеса, 1997. — 19 с.
31. Габитов Р.Х. Правовая охрана атмосферы: Учеб. пособие. /Уфа: БГУ, 1996.- 104с.
32. Габитов Р.Х. Теоретические проблемы правовой охраны атмосферы земли в современных условиях: Автореф. дис. док. юрид. наук. Уфа: БГУ, 2000. - 47 с.
33. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства: Наук. видання. - К.: Верховна Рада України, Ін-т законодавства, 2002 р.- 634 с.
34. Гетьман А.П. Вступ до еколого-процесуального права.-Х.:Основа,1998.- 208с.
35. Гетьман А.П., Шульга М.В., Анісімова Г.В., Соколова А.К. Екологічне право в запитаннях та відповідях: Навчальний посібник. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2008. - 480 с.
36. Горбачук В. М., Тарасова Л. Г. Аналіз критичних ситуацій техногенної природи, що призводять до аварій та катастроф у різних галузях господарської діяльності.- К., 1993 р.
37. Данилюк С.А., Суханов В.Н., Щерба С.П. Расследование дел о незаконной охоте. — М.: ВЮЗИ, 1990. — 65 с.
38. Декрет Кабінету Міністрів України “Про стандартизацію та сертифікацію” від 10 травня 1993 року № 46-93// Відомості Верховної Ради України.- 1993 р.- № 27.- Ст. 289;
39. Декрет Кабінету Міністрів України „Про місцеві податки і збори” від 20 травня 1993 року № 56-93// Відомості Верховної Ради України.- 1993 р.- № 30.- Ст. 336;
40. ДК 019-2001 «Державний класифікатор надзвичайних ситуацій», затвердженого наказом Держстандарту України від 19 листопада 2001 року № 552.

41. Доступ до правосуддя з питань довкілля. Посібник / З. Козак, І. Тустановська. - Львів: Мета, 2002 р.- 200 с.
42. ДСТУ 3891-99 Безпека у надзвичайних ситуаціях. Терміни та визначення основних понять, затверджений наказом Держстандарту України від 2 липня 1999 року № 12.- К., 1999.
43. Дюбуа Л., Блюман К. Матеріальне право Європейського Союзу.- К., 2002 р.
44. Екологічне законодавство України: збірник нормативних актів та судової практики/ за ред. Погрібного О. О.- Х.: Одісей, 2002 р.- 928 с.
45. Екологічне законодавство України: збірник нормативних актів та судової практики/ за ред. Погрібного О. О.- Х.: Одісей, 2002 р.- 928 с.
46. Екологічне право України: Академічний курс: Підручник для вищих навчальних закладів/ за ред. Шемшученка Ю. С.- К.: ТОВ „Видавництво „Юридична думка”, 2005 р.- 848с.
47. Екологічне право України: Підручник для студ. юрид. вищих навч. закладів/ Погрібний О. О. та ін./ за ред. Попова В. К. та Гетьмана А. П.- Х.: Право, 2001 р.- 480 с.
48. Екологічне право України: Підручник для студ. юрид. вищих навч. закладів/ Погрібний О. О. та ін./ за ред. Попова В. К. та Гетьмана А. П.- Х.: Право, 2001 р.- 480 с.
49. Екологічне право: Особлива частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак.: Повний акад. курс/ за ред. акад. АПрН В. І. Андрейцева.- К.: Істина, 2001 р.- 544 с.
50. Екологічний аудит: Посібник для спеціалістів з екол. менеджменту і екол. аудиту /В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, В.М. Навроцький та ін / Фонд відродження Дніпра. - К., 1997. - 219 с.
51. Екологічний контроль: питання теорії і практики. - К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького, 1999. - 109 с.
52. Екологічні права громадян: як їх захистити за допомогою закону.- К.: 'Ехо-Восток", 1997.-159 с.
53. Економіко-правові питання екології/ Шемшученко Ю. С., Малишева Н. Р., Єрофеев М. І. та ін.- К., 1996 р.
54. Калініченко Л. І., Карук Б. П., Тищенко О. І. Управління водогосподарським комплексом: Навч. Посібник.- К., 2000 р.
55. Каракаш І.І. Правовое регулирование аграрно-земельных и природоресурсово-екологических отношений: Сборник избранных статей, докладов и рецензий (1997-2007). – Одесса: Феникс, 2007. – 430с.
56. Карпачова Н. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — К.: ВАТ "Книжкова друкарня Наукової книги", 2000. — 377 с.
57. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття (Монреаль, 29 січня 2000 року), Україна приєдналася згідно з Законом від 12 вересня 2002 року// Відомості Верховної Ради України.- 2002 р.- № 44.- Ст. 320;
58. Кашенко О. Л. Фінанси природокористування.- Суми, 2000 р.- 421 с.

59. Київська декларація міністрів довкілля регіону Європейської економічної комісії ООН від 23 травня 2003 року// <http://www.unece.org/>;
60. Київський протокол про реєстри викидів і переносу забруднювачів до Організації економічного співробітництва та розробки про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 21 травня 2003 року// <http://www.menr.gov.ua/>;
61. Кисельов М. Екологічна свідомість українців: традиція і сьогодення // Вісн. НАН України.- 1998.- № 7-8.-С.88 - 97.
62. Кіотський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату від 11 грудня 1997 року, ратифікований Законом України від 4 лютого 2004 року// Відомості Верховної Ради України.- 2004 р.- № 19.- Ст. 261;
63. Класифікаційні ознаки надзвичайних ситуацій, затверджені наказом МНС України від 22 квітня 2003 року № 119// Офіційний вісник України.- 2003.- № 31.- Ст. 1635;
64. Кобецька Н.Р. Екологічне право України: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352с.
65. Колодій А. М. Принципи права України: Монографія. - К.: Юрінком Інтер, 1998.-208с.
66. Комарницький В.М. Правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій в Україні: Монографія. - Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. -152 с.
67. Конвенція з охорони й використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (Гельсінкі, 17 березня 1992 року), Україна приєдналася згідно з Законом від 1 липня 1999 року// Відомості Верховної Ради України.- 1999 р.- № 34.- Ст. 282;
68. Костицький В.В. Лісове право України. - К.: ЗАТ "Нічлава", 1999. – 164 с.
69. Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища: Підручник / Під заг. ред. проф. Кравченко С.М. - Львів: Вид. центр ЛНУ, 2002.- 336 с.
70. Кравченко С.М., Костицький В.В. Правова охорона тваринного світу (методичні рекомендації). — Львів: Лісотехнічний інс-т, 1992. — 44 с.
71. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року// Відомості Верховної Ради України.- 2001 р.- № 25-26.- Ст. 131;
72. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. (в редакції закону від 08.02.2006 р.) // Відомості Верховної Ради – 1994 - N 17 - ст.99.
73. Лісовий кодекс України у редакції від 8 лютого 2006 року// Відомості Верховної Ради України. - 2006 р.- № 21.- Ст. 170;
74. Лозанський В.Р. Екологічне управління в розвинутих країнах світу в порівнянні з Україною. – Харків: УкрНДІП, 2000 р. - 68 с.
75. Луцько В. С. Шляхи вдосконалення системи державного управління у сфері екологічної безпеки України.- К., 1999 р.
76. Людина і довкілля. Антологія: У 2 кн. Кн. 2: Людина і довкілля в українській духовності/ Упоряд., автор вступ. розділів, біограф. довідок та коментарів В. С. Крисаченко.- К.: Заповіт, 1995.- 432 с.
77. Малишева Н.Р. Деякі теоретичні аспекти організації і здійснення екологічного контролю / Екологічний контроль: питання теорії і практики за

- ред. Ю.С. Шемшученко, Н.Р.Малишевої. - К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 1999. - 110с.
78. Малишко М. І. Екологічне право України: Навчальний посібник.- К.: Видавничий Дім "Юридична книга", 2001.- 392 с.
79. Малышко Н.И. Государственный контроль в области охраны атмосферного воздуха от загрязнения: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Киев, 1979. - С. 16
80. Матвейчук В.К. Квалификация незаконной охоты: Учебное пособие. — К.: РИО МВД Украины, 1992. — 52 с.
81. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, у редакції наказу Мінприроди України від 4 квітня 2007 року № 149// <http://portal.rada.gov.ua/>;
82. Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 року № 963// <http://portal.rada.gov.ua/>;
83. Методика обчислення розміру збитків від забруднення нафтою, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 року № 631// Офіційний вісник України.- 2003 р.- № 18-19.- Ст. 844;
84. Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 175// Офіційний вісник України.- 2002 р.- № 8.- Ст. 356;
85. Методичні рекомендації „Обстеження та районування території за ступенем впливу антропогенних чинників на стан об'єктів довкілля з використанням цитогенетичних методів”, затверджені наказом МОЗ України від 13 березня 2007 року № 116// <http://portal.rada.gov.ua/>.
86. Микієвич М. М., Андрусевич Н. І., Будякова Т. О. Європейське право навколишнього середовища: навчальний посібник.- Л., 2004 р.- 256 с.
87. Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар від 16 вересня 1987 року// <http://portal.rada.gov.ua/>;
88. Мунтян В.Л. Правові проблеми раціонального природокористування. - К., 1973.
89. Мунтян В.Л. Правовые проблемы в области рационального природопользования: Автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.06. – Харьков, 1975. – 49 с.
90. Науково-практичний коментар Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", прийнятого 25 червня 1991 року // За загаль. ред. О.М. Шуміла. – Х.: Фактор, 2006. – 592с.
91. Національний план дій з гігієни довкілля на 2000 – 2005 роки, схвалений постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2000 року № 1556// Офіційний вісник України.- 2000.- № 42.- 3 листопада;

92. Непийвода В. Правове регулювання в галузі лісів: Доба утвердження підтримного розвитку.- К.: НДІ приватного права і підприємництва, 2004 р.- 339 с.
93. Плотникова О. Еколого-правові норми в соціальних системах// Право України. - 1999 р. - №1.
94. Погрібний С. О. Володіння у цивільному праві.- Одеса: Юридична література, 2002 р.- 280 с.
95. Резніченко С.В., Луначенко А.В., Прудка Л.М. Екологічне право. Навчально-методичний посібник. – Одеса, 2003. - 78 с.
96. Резніченко С.В., Продайко К.С. До питання про економіко-правовий механізм охорони довкілля // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. - № 3. - С. 137-142.
97. Резніченко С.В., Маміч І.В. Деякі аспекти створення спеціальних (вільних) економічних зон рекреаційно-туристичного типу на території України // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2001. - № 4.-С. 64-68.
98. Резніченко С.В., Продайко К.С. Роль позабюджетних екологічних фондів у фінансуванні охорони довкілля // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2002. - № 1. - С. 162-166.
99. Резніченко С.В., Маміч І.В. Правове регулювання та охорона земель рекреаційного призначення // Актуальні проблеми держави і права. ОНЮА. - 2002. - № 2. - С. 545-551.
100. Тищенко Г. В. Екологічне право: навчальний посібник для студ. юрид. вузів і фак-тів.- К.: Юмана, 2001.- 256 с.
101. Ткаченко Е.Н. Право пользования курортными, лечебно-оздоровительными и рекреационными зонами: Дис. к. ю. н.: 12.00.06. – Х., 1999. – 161 с.
102. Тустановська І. Правова регламентація поводження з генетично модифікованими організмами в деяких міжнародних документах// Вісник екологічної адвокатури.- 2001 р.- № 16.- С. 15-18.
103. Хвесик М. А., Горбач Л. М., Кулаковський Ю. П. Економіко-правове регулювання природокористування.- К., 2004 р.
104. Царенко О. М., Злобін Ю. А. Навколишнє середовище та економіка природокористування.- К., 1999 р.
105. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: у 2-х томах/ за ред. Шевченко Я. М.- К.: Концерн „Видавничий Дім „Ін Юре””, 2003 р.
106. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року// Відомості Верховної Ради України. - 2003 р.- № 40-44.- Ст. 356;
107. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року// Відомості Верховної Ради України.- 2003 р.- № 40-44.- Ст. 356;
108. Шемшученко Ю.С. Громадський контроль за додержанням природоохоронного законодавства. На допомогу громадському інспекторові по охороні природи. - К.: Урожай, 1975. - 45 с.
109. Экологическое право Украины: Курс лекций/ под ред. канд. юр. наук, доц. Каракаша И. И.- Одесса: Латстар, 2001.- 478 с.

110. Яремчук І. Г. Економіка природокористування.- К.: „Просвіта”, 2000 р.- 431 с.

Інформаційні ресурси

Законодавча база

<http://www.liga.ua/laws/> – законодавча база "Ліга"

<http://www.nau.kiev.ua/> – Нормативні акти України"

<http://www.rada.gov.ua/laws/pravo/new/> – Законодавство на сервері Верховної Ради України

<http://www.zakon.gov.ua/> – Законопроекти України

<http://www.legality.kiev.ua> – Інститут проблем законодавства ім. Я.Мудрого

<http://www.parliament.org.ua> – Лабораторія законодавчих ініціатив

<http://zakon.meta.ua/> – Пошук у нормативно-правових документах

<http://www.leonorm.com.ua> – Нормативні документи зі стандартизації

Органи державної влади

<http://portal.rada.gov.ua/> – Офіційна сторінка Верховної Ради України;

<http://www.vru.gov.ua/> Вища рада юстиції;

<http://www.minjust.gov.ua> Міністерство юстиції України;

<http://www.informjust.kiev.ua/> інформаційний центр Міністерства юстиції;

<http://www.kmu.gov.ua/control/> – інформаційний портал органів державної виконавчої влади;

<http://www.prezident.gov.ua> – офіційна сторінка Президента України;

<http://www.kmu.gov.ua/> – Кабінет Міністрів України;

<http://www.court.gov.ua/> – Портал органів судової влади;

<http://www.ccu.gov.ua> – Конституційний суд України;

<http://www.arbitr.gov.ua> – Вищий господарський суд України;

<http://www.vasu.gov.ua/> – Вищий адміністративний суд України;

<http://www.scourt.gov.ua> – Верховний суд України;

<http://menr.gov.ua> – Міністерство охорони навколишнього природного середовища;

<http://www.minagro.gov.ua> – Міністерство аграрної політики України;

<http://www.moz.gov.ua> – Міністерство охорони здоров'я;

<http://www.dkzr.gov.ua> – Державний комітет України по земельних ресурсах;

<http://www.scwm.gov.ua/> – Державний комітет по водному господарству

<http://www.dkrg.gov.ua/> – Державний комітет рибного господарства

www.dgs.kiev.ua/ – Державна геологічна служба

<http://www.dnopr.kiev.ua/> – **Державний** комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду;

<http://mpe.kmu.gov.ua> – Міністерство палива та енергетики України;

<http://industry.kmu.gov.ua> – Міністерство промислової політики України;

<http://www.mns.gov.ua> – Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи;

<http://www.meteo.com.ua/> – Український гідрометеорологічний центр;

<http://dklg.kmu.gov.ua/forest> – Державний комітет лісового господарства України;

<http://www.snrc.gov.ua/nuclear> – Державний комітет ядерного регулювання України;

<http://www.golovderzhkarantin.kiev.ua/> – офіційний сайт державної служби з карантину рослин

<http://www.neia.gov.ua> – Національне агентство екологічних інвестицій України;

<http://oblrada.odessa.gov.ua/> – Сторінка Одеської обласної ради.

<http://www.wpg.lawukraine.com> – Віртуальний путівник міліціонера.

<http://mvs.gov.ua> – Сторінка Міністерства Внутрішніх справ України

Періодика

<http://www.yurpractika.com> – сторінка часопису «Юридична практика»;

<http://www.yurincom.com/ua/> – Юридичний вісник України;

<http://yurincom.kiev.ua/uvu> - Юридичний вісник України;

<http://www.zempravo.info/> – часопис «Земельне право України: теорія і практика»;

<http://www.ukcc.com.ua> – газета «Урядовий кур'єр»;

<http://uamedia.visti.net/> – Українська преса в Інтернет;

<http://www.yur-gazeta.com/> – Юридична газета;

<http://pravoznavec.com.ua/books> – юридична література

<http://www.gdo.kiev.ua> – Офіційний вісник України;

<http://www.justinian.com.ua/> – Юстиніан;

<http://www.yurradnik.com.ua/stride/ur/> – Юридичний радник

<http://www.lawyer.org.ua/> – Юриспруденція он-лайн

<http://www.worldoflaw.net> – правовий Інтернет часопис «Світ права».

Правові сторінки

<http://www.lawukraine.com/> - Каталог українських правничих сайтів

<http://www.911.kiev.ua/> - Правова консультація

<http://www.lawyer.org.ua/> - Юриспруденція он-лайн

<http://www.dnop.com.ua/> - Нормативи, стандарти

<http://document.org.ua/> - Нормативні документи будівництва

<http://www.proxima.com.ua/> – Стандарти ДБН, ДСТУ, ГОСТ

Пошукові правові системи

<http://zakon.rada.gov.ua/> - Офіційна сторінка Верховної Ради України;

<http://nau.kiev.ua> – сторінка пошукової правової системи «НАУ»;

<http://www.ligazakon.ua/pract> – Пошукова правова система

<http://zakon.nau.ua/> – Пошукова правова система

<http://www.kmu.gov.ua> – інформаційний портал органів державної виконавчої влади;

<http://www.eur-lex.eu> – інформація з права Європейської Спільноти.

<http://www.uapravo.net/> – Законодавство України

Матеріали юридичної практики

<http://www.ccu.gov.ua/> – Конституційний Суд України

<http://www.scourt.gov.ua/> – Верховний Суд України

<http://www.vasu.gov.ua/> – Адміністративний суд України

<http://www.arbitr.gov.ua/> – Вищий господарський суд України

<http://www.court.gov.ua> – Реєстр судових рішень
<http://dkzr.gov.ua/terra/control/uk/publish/category> – судова практика з земельних справ

<http://sudovispravi.com.ua/index.php> – Судові справи

<http://www.reyestr.court.gov.ua/> – Єдиний державний реєстр судових рішень України

Еколого-правові сторінки

<http://ecopravo.host-ua.org.ua/> – Екологічне право України

<http://bellona.ru/subjects/ecopravo> – сторінка екологічного права

<http://ecolabel.org.ua/> – Програма екологічного маркування

<http://pryrodoresurs.blogspot.com/> – Природоресурсне право України

<http://www.myland.org.ua> – сторінка земельного права

<http://forum.liga.net/> – сторінка земельного права

<http://ukrzeminform.solnce.com.ua/> – сторінка земельного права

<http://ukrlands.at.ua/> – землеустрій

<http://www.zsu.org.ua/ua/> – Земельна Спілка України

<http://www.land-ukraine.com/> – Український земельний ринок

<http://zemportal.net/> – Земельний портал

<http://www.ic-chernobyl.kiev.ua/> – Чорнобильська зона

<http://www.environmentallawnet.com> – сторінка екологічного права;

<http://ecopravo.host-ua.org.ua/index.htm> – сторінка екологічного права;

Природно-заповідний фонд України

<http://cbr.nature.org.ua/> - Карпатський біосферний заповідник

<http://www.tovtry.km.ua/> - Національний природний парк „Подільські Товтри”

<http://file.menr.gov.ua/publ/redbook/redbook.php> – Червона книга України;

<http://www.pzf.jino-net.ru/index.htm> – Природно-заповідний фонд і система природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні

Громадські екологічні організації

<http://www.ecoleague.net/index.html> – Всеукраїнська екологічна ліга

<http://www.epl.org.ua/> - Екологія. Право. Людина

<http://eco-ua.org/> - Комітет екологічного порятунку України

<http://greenparty.ua/> – Партія зелених України

<http://www.necu.org.ua/> – Національний екологічний центр України

Екологічна безпека

<http://www.niss.gov.ua/book/Kachin/index.htm> – Екологічна безпека

<http://dmitrienko2.narod.ru/> – Проблеми вирішення відходів. Питання кодифікації екологічного законодавства.

<http://www.ecotest.ua/index.php> – Радіаційний контроль

Енциклопедії

<http://www.eoearth.org/> - Енциклопедія Землі

<http://www.eol.org/> - Енциклопедія форм життя на Землі

Бібліотеки

<http://www.nbuv.gov.ua/portal/> – Національна бібліотека ім. Вернадського;

<http://www.rada.kiev.ua/LIBRARY/index.htm> - Бібліотека Парламенту України;

<http://library.univ.kiev.ua> – Наукова бібліотека ім. М. Максимовича;

<http://library.tup.km.ua/> - Бібліотека Хмельницького національного університету;

<http://law.gonzaga.edu/library/ukraine.htm> - Правова бібліотека України «Гонзага»;

<http://www.loc.gov> – Бібліотека Конгресу США;

<http://www.ekniga.com.ua/> - «Екнига» - пошукова система літератури

<http://library.cepbic.com/> - Правнича бібліотека

<http://pravo.biz.ua/> - Правнича бібліотека

<http://chitalka.info/pravoznavstvo.html> - Бібліотека правничої літератури

<http://pravoznavec.com.ua/> - Електронна бібліотека правничої літератури

<http://www.studylaw.narod.ru/> - Електронна бібліотека Студилова

<http://www.vuzlib.net/> - Економіко-правова бібліотека

<http://library.if.ua/> - Бібліотека економіста

<http://www.lib.ua-ru.net/> - Бібліотека СНД

<http://libr.org.ua/> - Електронна бібліотека

<http://library.biz.ua/> - Електронна бібліотека:

<http://biblioteka.in.ua/> - Онлайн бібліотека

<http://litopys.org.ua/> - Бібліотека давньоукраїнських літописів

<http://civil.consultant.ru/elib/> - Електронна бібліотека «Класика російського права»

<http://www.lawbook.by.ru/> - Бібліотека юриста

<http://law.biz.ua/> – Електронна юридична бібліотека

<http://www.pravoznavec.com> – Электронная библиотека юридической литературы

Зразки правових документів

<http://dekan.com.ua/> - Зразки договорів, бібліографія „Права України”

<http://yurist-online.com/ukr/uslugi/biznes/dogovora/> - Зразки правових документів

<http://urbaza.blogspot.com/> - Зразки правових документів

http://www.global-inform.4mg.com/doc-ukr/doc_ua.htm - Зразки правових документів